

H. Prins
J.J.F. Wien
C.H.G. Daatselaar

Mededeling 609

NIET BIJ MELK ALLEEN...

Kansen voor verbreding en verdieping van activiteiten
op melkveebedrijven in het Groene Hart

April 1998

SIGN: 627-609
EX. NO B
MLV:

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)

REFERAAT

NIET BIJ MELK ALLEEN... KANSEN VOOR VERBREIDING EN VERDIEPING VAN ACTIVITEITEN OP MELKVEEBEDRIJVEN IN HET GROENE HART

Prins, H., J.J.F. Wien en C.H.G. Daatselaar

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1998

Mededeling 609

ISBN 90-5242-436-5

56 p., tab., fig., bijl.

In dit rapport wordt aangegeven wat de mogelijkheden voor verbredings- en verdiepingsactiviteiten op melkveehouderijbedrijven in het Groene Hart zijn tot het jaar 2005. Het gaat hierbij om potenties van bedrijven voor wat betreft het aanbod van de verbredings- en verdiepingsmaatregelen. Onder verbreding wordt in dezen verstaan dat naast bestaande activiteiten nieuwe worden ontwikkeld als verblijfsrecreatie, dagrecreatie, landbouw-zorgcombinatie en/of natuurproductie. Verdieping houdt in dat mogelijkheden worden gezocht om binnen het bestaande bedrijf de toegevoegde waarde te verhogen door biologische landbouw of specifieke streekproducten. Naast mogelijkheden voor verbreding en verdieping worden effecten hiervan op rentabiliteit en continuïteit weergegeven.

Op basis van gegevens van individuele bedrijven uit het Bedrijven-Informatienet (BIN) van LEI-DLO en CBS-Landbouwtelling zijn resultaten bepaald voor het Groene Hart als geheel en voor de deelgebieden 't Gein en Gooiland, het Westelijk weidegebied in Utrecht, Westelijk Rijnland, Boskoop en Rijnveld, Krimpenerwaard en oostelijk Rijnland en tenslotte Alblasserwaard en Vijfherenlanden. De uitgangspunten met betrekking tot milieubeleid en gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) zijn ontleend aan respectievelijk Minas en Agenda-2000.

De melkveehouderij in het Groene Hart heeft in potentie aanzienlijke mogelijkheden voor verbreding en verdieping van haar activiteiten. Tussen de verschillende deelgebieden zijn verschillen in zowel de totale deelname aan verbreding en verdieping als in de voorkeur voor verschillende activiteiten. De knelpunten die de ontwikkeling van verbreding en verdieping remmen, liggen zowel op regionaal en nationaal niveau als op bedrijfsniveau. Stimulansen gericht op het verminderen van knelpunten hebben grote invloed op de mate waarin verbredings- en verdiepingsactiviteiten tot stand komen.

Groene Hart/Melkveehouderij/Platteland/Natuur/Recreatie/Streekproducten/Economie

Omslagfoto: PR Land- en Tuinbouw

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

INHOUD

	Blz.
WOORD VOORAF	5
SAMENVATTING	7
1. INLEIDING	11
1.1 Achtergrond	11
1.2 Probleemstelling	11
1.3 Doel	12
1.4 Opzet van deze studie	12
2. MATERIAAL, METHODE EN UITGANGSPUNTEN	14
2.1 Gebruikte gegevensbestanden	14
2.2 Rekenmodellen	17
2.3 Landbouwkundig kader	17
2.4 Aanvullende bedrijfsmaatregelen Groene Hart	18
2.5 Stimuleringsmaatregelen	19
3. RESULTATEN	22
3.1 Algemene gegevens melkveebedrijven	22
3.2 Verbredings- en verdiepingsmaatregelen in het Groene Hart	23
3.2.1 Potentiële belangstelling per verbredings- of verdiepingsmaatregel	23
3.2.2 Potentiële belangstelling per deelgebied	27
3.3 Invloed van verbredings- en verdiepingsmaatregelen op de financiële positie van de bedrijven	31
4. DISCUSSIE	33
4.1 Invloed van het algemeen landbouwkundig kader	33
4.2 Relatie tussen stimulering van verbredings- en verdiepingsmaatregelen en modelinstellingen	33
4.3 Validatie van het model	34
4.4 Vraagzijde	35
4.5 Mate waarin verbredings- en verdiepingsmaatregelen op bedrijfsniveau worden genomen	36
5. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	37
LITERATUUR	40

	Blz.
BIJLAGEN	45
1. Verblifsrecreatie	46
2. Streekproducten	48
3. Dagrecreatie	49
4. Biologische melkveehouderij	50
5. Licht natuurbeheer	51
6. Zwaar natuurbeheer	52
7. Landbouw-zorgcombinatie	53
8. Uitgangspunten	54
9. Waardering van de financiële positie	55
10. Combinatie van maatregelen	56

WOORD VOORAF

In opdracht van de Directies Noordwest en Zuidwest van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij is door LEI-DLO onderzoek verricht naar kansen voor verbreding en verdieping van activiteiten op melkveehouderijbedrijven in het Groene Hart.

Binnen LEI-DLO zijn de heren ir. C.H.G. Daatselaar, ing. H. Prins en ir. J.J.F. Wien bij de uitvoering van dit project betrokken geweest. Het onderzoek is begeleid door een begeleidingsgroep bestaande uit:

Ir. L.J. Brand (LNV Directie Zuidwest)

Ing. H. Havinga (IKC-Landbouw)

Ir. H.M. Laporte (LNV Directie Noordwest)

Ir. P.N.J. de Moel (LNV Directie Noordwest)

Ir. R.B. Slobbe (LNV Directie Zuidwest).

Voor deze studie is veel kennis verzameld betreffende verbredings- en verdiepingsactiviteiten en specifieke regionale kenmerken. Hierbij is naast kennis van LEI-DLO ook kennis verzameld bij andere instellingen waaronder de Directies Noordwest en Zuidwest en IKC-Landbouw.

Alle betrokkenen worden bedankt voor de goede inzet waarvan dit rapport het eindresultaat is.

De Directeur,

L.C. Zachariasse

Den Haag, april 1998

SAMENVATTING

1. Inleiding

Het Gemeenschappelijk landbouwbeleid verlegt het accent van prijs- en ondersteuning naar inkomensondersteuning. Het ziet er naar uit dat de inkomens in de melkveehouderij onder zekere druk zullen komen te staan. Daarnaast noopt het Mest- en Ammoniakbeleid tot aanpassing van de bedrijfsvoering. De nationale overheid streeft naar handhaving van de kenmerkende landschapsstructuur in het Groene Hart.

Op verzoek van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij heeft LEI-DLO onderzoek gedaan naar mogelijkheden, die verbredings- en verdiepingsmaatregelen kunnen betekenen om de melkveehouderij in het Groene Hart te versterken met inachtneming van bovengenoemde economische, milieutechnische en planologische randvoorwaarden. Onder verbreding wordt verstaan dat naast de bestaande activiteiten nieuwe worden ontwikkeld. Verdieping houdt in dat mogelijkheden worden gezocht om binnen het bestaande bedrijf de toegevoegde waarde te verhogen.

2. Werkwijze

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van het modelinstrumentarium, dat door LEI-DLO is ontwikkeld. Het APPROXI-model schat op basis van individuele bedrijven uit het Bedrijven-Informatienet van LEI-DLO (BIN) en CBS-Landbouwtelling toekomstige ontwikkelingen van bedrijven en regio's. Het model weegt op basis van bedrijfseconomisch rendement, van mogelijkheden binnen de regio en van persoonlijke interesse en stijl van de ondernemer af of bepaalde bedrijfsmaatregelen zullen worden genomen. Voor dit onderzoek zijn aan het bestaande model specifieke verbredings- en verdiepingsmaatregelen toegevoegd, namelijk: dag- en verblijfsrecreatie, biologische landbouw, streekproducten, natuurbeheer en landbouw-zorgcombinatie. De uitkomst van het model geeft aan hoeveel bedrijven mogelijkheden hebben voor toepassing van deze maatregelen. Ook berekent het model de gevolgen voor de rentabiliteit. Het FES-model beoordeelt ten slotte of dit uiteindelijk leidt tot een substantiële versterking van de financiële situatie van het bedrijf.

In het onderzoek zijn twee beleidsvarianten ingebracht, elk met een verschillend niveau van stimulering van verbredings- en verdiepingsmaatregelen.

3. Resultaten

Zonder extra stimulans

De potentiële belangstelling voor verbredings- en verdiepingsmaatregelen is groot. Zonder extra stimulans zou op ruim 60% van de bedrijven één of meer maatregelen passen. Veel bedrijven kiezen onder gegeven uitgangspunten voor natuurbeheer, biologische bedrijfsvoering en recreatie. Landbouw-zorgcombinatie en streekproducten spreken onder deze variant minder bedrijven aan, maar het betreft toch nog respectievelijk 7 en 4% van de bedrijven. Ondanks de ruime belangstelling voor deze aanvullende activiteiten op melkveebedrijven zijn inkomenseffecten beperkt. Het totale potentiële inkomenseffect wordt geraamd op f 5,0 mln. in het jaar 2005. Naar verwachting zijn er dan 2.600 melkveebedrijven in het Groene Hart, zodat verbredings- en verdiepingsmaatregelen gemiddeld f 1.900,- aan het inkomen toevoegen. Op bedrijfsniveau varieert dat van nihil tot f 20.000,- indien verschillende maatregelen worden gecombineerd.

Verbredings- en verdiepingsmaatregelen leiden wel tot extra inkomen op bedrijven, maar onder de gegeven uitgangspunten heeft dat slechts een geringe verbetering van de continuïteitsperspectieven tot gevolg.

Met extra stimulans

Extra stimulansen verhogen de mogelijkheden voor en de rentabiliteit van de diverse verbredings- en verdiepingsmaatregelen. Het aantal bedrijven dat aanvullende maatregelen treft, is bij deze variant nog iets groter dan bij de variant zonder extra stimulans (ruim 70%). Extra potentiële belangstelling is vooral te verwachten voor recreatie, vervaardigen van specifieke streekproducten en de combinatie van landbouw en zorg. Het hogere rendement van de verschillende maatregelen vinden we terug in het totale potentiële inkomenseffect op melkveebedrijven. Dat loopt op tot naar schatting f 17,3 mln. ofwel f 6.600,- per bedrijf. Op individuele bedrijven kan dit bij combinatie van verschillende maatregelen oplopen tot meer dan f 40.000,-. Ook bij deze variant is het effect op het continuïteitsperspectief van de bedrijven vrij gering. Wel zijn er meer mogelijkheden de moderniteit van de duurzame productiemiddelen op peil te houden.

Deelregio's

Tussen de onderscheiden deelregio's zijn verschillen in potentiële belangstelling voor verbredings- en verdiepingsmaatregelen. De meeste mogelijkheden worden gezien in het Westelijk Weidegebied in Utrecht en in de Krimpenwaard en Oostelijk Rijnland. In 't Gein en Gooiland is de belangstelling kleiner dan in de rest van het Groene Hart. Daar zoeken de ondernemers het meer in optimalisatie van de melkproductie.

4. Discussie

Bij de resultaten worden een aantal kanttekeningen geplaatst. De belangrijkste daarvan zijn het landbouwkundig kader en de potentiële vraag.

De uitgangspunten voor het algemeen landbouwkundig kader zijn inschattingen, zoals die eind 1997 op basis van Agenda 2000 werden verwacht. Bij deze uitgangspunten is de noodzaak om aanvullend inkomen te zoeken voor de meeste melkveebedrijven strikt genomen niet groot. Maar indien bijvoorbeeld het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid minder gunstig zou uitkomen, zouden verbredings- en verdiepingsmaatregelen voor meer bedrijven belangrijk kunnen worden.

In het onderzoek is de aandacht vooral uitgegaan naar de mogelijkheden van verbredings- en verdiepingsmaatregelen gezien vanuit het melkveebedrijf. Voor dit potentieel aanbod is niet vanzelfsprekend een afzetmarkt aanwezig. Geconstateerd wordt dat voor een aantal producten van verbredings- en verdiepingsmaatregelen ook aan de vraagzijde veel stimulansen nodig zullen zijn. Dat geldt met name voor de vraag naar streek- en biologische producten.

5. Conclusies en aanbevelingen

De melkveehouderij heeft in potentie aanzienlijke mogelijkheden voor verbreding en verdieping van haar activiteiten. Meer dan de helft van de melkveebedrijven heeft in principe belangstelling voor verbredings- en verdiepingsmaatregelen. Willen deze activiteiten voldoende "body" krijgen om daadwerkelijk een substantiële versterking van de melkveehouderij te kunnen betekenen zijn extra stimulansen noodzakelijk. Knelpunten zijn er zowel op nationaal en regionaal niveau als op bedrijfsniveau. Op regionaal en nationaal niveau zijn te noemen de uitstraling, de ontsluiting en de onbekendheid van het gebied in recreatief opzicht, de op dit moment nog onvoldoende ontwikkelde vraag naar specialiteiten uit de biologische landbouw en streekproducten en de huidige barrières om de combinatie van landbouw en zorg tot stand te brengen. Op bedrijfsniveau kunnen de hoeveelheid arbeid, de individuele bedrijfsstructuur en de maatschappelijke betrokkenheid en ambities van de ondernemer belemmerend werken.

Aanbevolen wordt primair te werken aan knelpunten op regionaal en nationaal niveau, opdat er een stevig fundament ontstaat waarop melkveebedrijven hun verbredings- en verdiepingsactiviteiten uit kunnen bouwen.

1. INLEIDING

1.1 Achtergrond

Voor de melkveehouderij ligt een overgangperiode in het verschieft van een door de EU en de nationale overheden beschermde en gereguleerde sector naar een sector die meer concurrentie zal ondervinden op wereldmarktniveau. In deze overgangperiode zullen de inkomenseffecten als gevolg van verlaagde producentenprijzen grotendeels opgevangen worden door inkomensondersteuning.

Daarnaast krijgt de melkveehouderij te maken met beperkingen als gevolg van het nationale milieubeleid.

Zowel een geleidelijke overgang naar een meer liberaal markt- en prijsbeleid als het nationale milieubeleid nopen tot aanpassingen zowel in de bedrijfsvoering als in de productiestructuur.

De nationale overheid streeft naar handhaving van de kenmerkende landschapsstructuur van het Groene Hart. In het kader van het LNV-project Groene Hart en een benodigde inbreng van LNV in het VROM/LNV-project Groene Hart en PKB-Vinac is behoefte aan inzicht in ontwikkelingen in de melkveehouderij. Gezien bedrijfsstructurele en sociologische verschillen binnen het Groene Hart is een opdeling van het Groene Hart in verschillende kleinere regio's gewenst.

Bedrijfsontwikkeling blijft noodzakelijk om ook op langere termijn voldoende sterk te staan. In deze studie wordt onderzoek gedaan naar de mogelijkheden die verbreding en verdieping van de activiteiten op landbouwbedrijven hieraan toe kunnen voegen. Onder verbreding wordt in dezen verstaan dat naast de bestaande activiteiten nieuwe worden ontwikkeld, zoals bijvoorbeeld recreatie of natuurproductie. Verdieping houdt in dat mogelijkheden worden gezocht om binnen het bestaande bedrijf de toegevoegde waarde te verhogen door bijvoorbeeld zelfkazen, biologische bedrijfsvoering of specifieke Groene Hart-producten.

1.2 Probleemstelling

De melkveehouderij wordt beschouwd als drager van de regionale economie in het Groene Hart. Aanleiding voor deze studie is de twijfel over de duurzaamheid van de melkveehouderij in dit deel van Nederland.

Verbreiding en verdieping van activiteiten op melkveebedrijven is maatschappelijk gezien een gewenste ontwikkeling om de landbouw en de maatschappij dichter bij elkaar te brengen. Centraal in de studie staat de vraag of deze activiteiten naast maatschappelijke voordelen ook een wezenlijke bijdrage kunnen betekenen voor de financiële versterking van individuele bedrijven en van de gehele melkveehouderij in het Groene Hart.

1.3 Doel

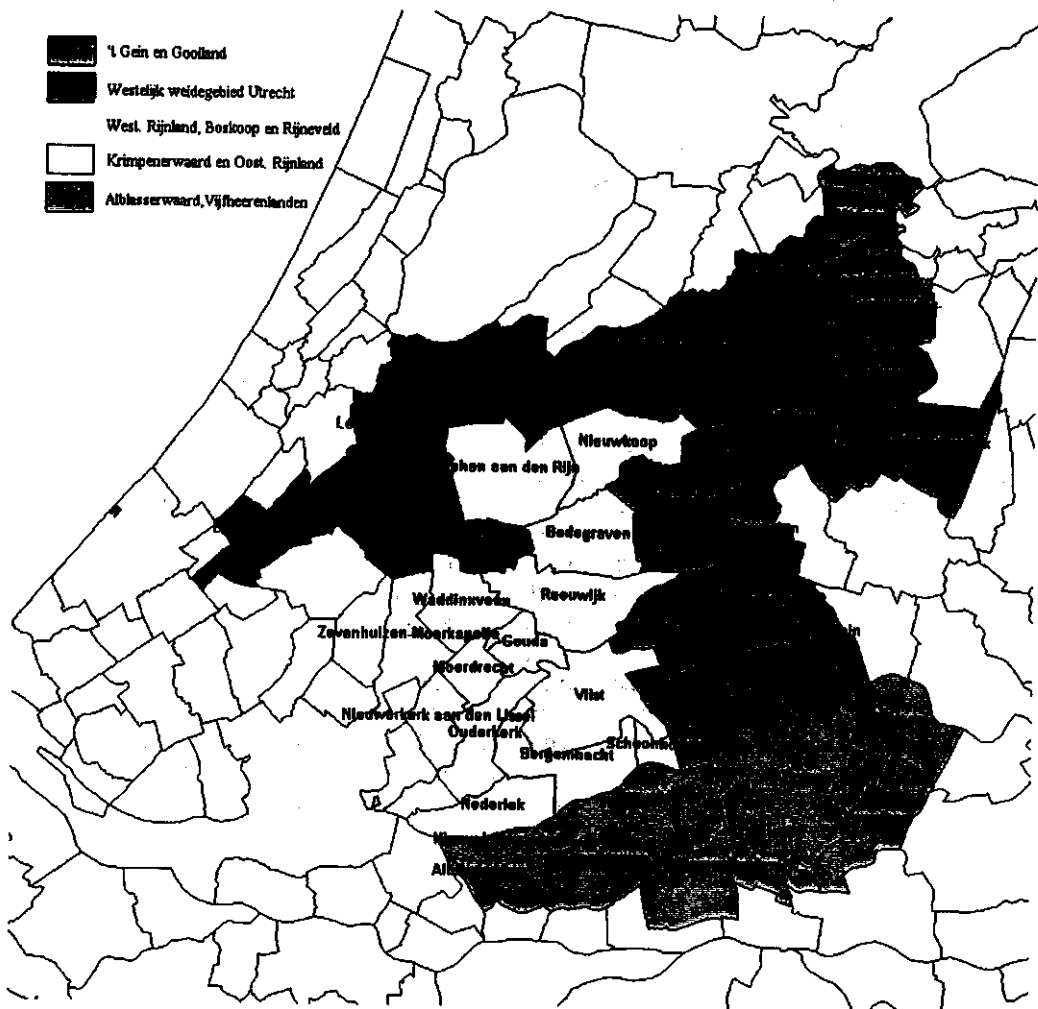
Het doel van de studie is inzicht te geven in het mogelijke aanbod van verbreding en verdieping op melkveebedrijven in het Groene Hart als geheel en in de deelgebieden: 't Gein en Gooiland, het Westelijk weidegebied in Utrecht, Westelijk Rijnland, Boskoop en Rijnveld, Krimpenerwaard en Oostelijk Rijnland en ten slotte Alblasserwaard en Vijfherenlanden (figuur 1.1).

Daarnaast wordt het effect van verbreding en verdieping op ontwikkelingsmogelijkheden, rentabiliteit en continuïteit van melkveebedrijven in beeld gebracht.

1.4 Opzet van deze studie

De verslaggeving van het onderzoek is als volgt opgezet. In hoofdstuk 2 wordt het beschikbare materiaal verantwoord en worden voorts de gebruikte methoden en rekenmodellen beschreven. Ook de uitgangspunten voor de aanvullende maatregelen worden in dit hoofdstuk behandeld.

Hoofdstuk 3 doet verslag van de resultaten van het onderzoek, gezien vanuit de diverse verbredings- en verdiepingsmaatregelen en vanuit de onderscheiden deelgebieden van het Groene Hart. De discussie in hoofdstuk 4 behandelt de beperkingen van dit onderzoek en de afhankelijkheid tussen de resultaten en de uitgangspunten. In hoofdstuk 5 zijn puntsgewijs een aantal conclusies geformuleerd op basis van de resultaten uit dit onderzoek. De bijlagen bevatten beschrijvingen van ieder van de verbredings- en verdiepingsmaatregelen, die in dit onderzoek zijn onderscheiden.

Figuur 1.1 Het Groene Hart en deelgebieden daarvan

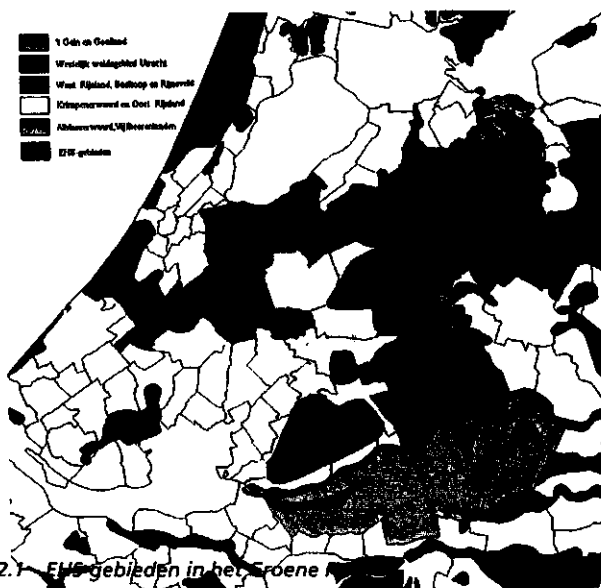
2. MATERIAAL, METHODE EN UITGANGSPUNTEN

2.1 Gebruikte gegevensbestanden

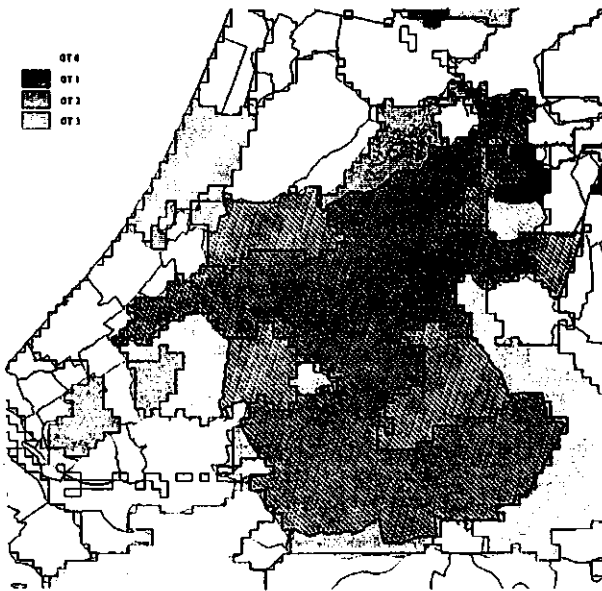
In dit onderzoek worden verschillende gegevensbestanden gebruikt, al dan niet met elkaar gekoppeld.

De belangrijkste gegevensbron is BIN, het Bedrijven-Informatienet van LEI-DLO. BIN is een gestratificeerde steekproef ter grootte van ruim 1.000 landbouwbedrijven, waaronder ongeveer 400 melkveebedrijven. Doel van deze steekproef is het economisch en financieel reilen en zeilen van de Nederlandse landbouw te beschrijven. Van de deelnemende bedrijven wordt veel technisch-economische informatie verzameld. In BIN komen alleen bedrijven voor met minimaal 16 Nederlandse grootte-eenheden (nge); dat komt overeen met een zuiver melkveebedrijf met minimaal ongeveer 12 melkkoeien.

Daarnaast is gebruikgemaakt van de Landbouwtelling, uitgevoerd door het CBS. De Landbouwtelling bevat allerlei structuurgegevens van alle landbouwbedrijven met minimaal 3 nge. De verzamelde gegevens hebben onder meer betrekking op de oppervlakte cultuurgrond (onderverdeeld naar grondgebruik) en het aantal dieren in een groot aantal verschillende categorieën.

Figuur 2.1 EHS gebieden in het Groene Rijnland

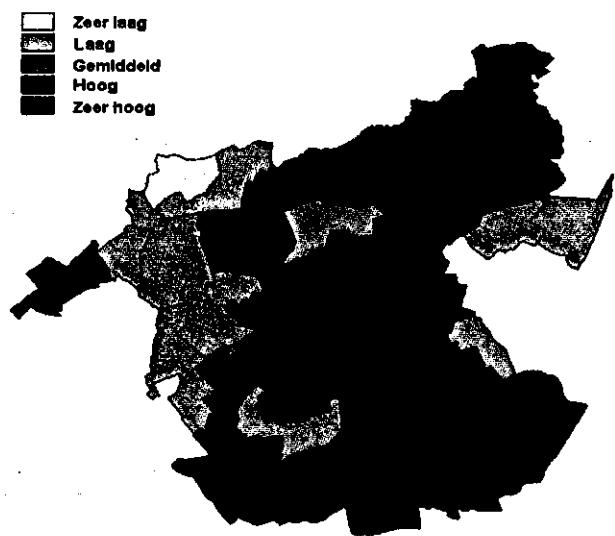
Figuur 2.2 Grondwatertrappen in het Groene Hart

Voor dit onderzoek is van deze beide bestanden gebruikgemaakt. Door koppeling is het mogelijk om voor ieder melkveebedrijf in het Groene Hart een schatting te maken van de financiële en bedrijfstechnische situatie. Naast BIN en de Landbouwtelling is gebruikgemaakt van meer algemene informatie van de regio of delen daarvan. Zo is er informatie over de omvang en locatie van de EHS en over de grondwaterstand in de diverse delen van het Groene Hart. Verder is binnen dit project in nauw overleg met deskundigen van de Directie Noordwest informatie verzameld omtrent de potentiële aantrekkelijkheid voor verblijfs- en dagrecreatie per gemeente (figuren 2.3 en 2.4). Daarbij is rekening gehouden met zaken als aanwezigheid van fiets- en wandelpaden, landschapschoon, de mentaliteit van de bevolking, de nabijheid van recreatieve attracties en de ligging ten opzichte van bevolkingsconcentraties.

Naast melkveebedrijven (volgens CBS-Landbouwtelling 1995: 3.170 stuks) komen in het Groene Hart andere bedrijfstypen voor: overige graasdierbedrijven (496), hokdierbedrijven (148), akkerbouwbedrijven (137), tuinbouwbedrijven (939, vooral glastuinbouw), blijvende teeltbedrijven (939, vooral boomkwekerijen), en veeteeltcombinaties (153). Daarnaast zijn er bedrijven, die onder de minimumgrens van 16 nge vallen. Dat zijn 153 melkveebedrijven en 1.635 overige bedrijven. In deze studie worden alleen de melkveebedrijven met meer dan 16 nge meegenomen.

Figuur 2.3 Score voor dagrecreatie

Figuur 2.4 Score voor verblijfsrecreatie

Voor informatie over de toekomstige grondprijzen is gebruikgemaakt van dezelfde methode als in de studie "Regionale grondbalansen 2015" (Luijt, 1997).

2.2 Rekenmodellen

Het gebruikte model om ontwikkelingen in te schatten op bedrijfsniveau is het op LEI-DLO ontwikkelde APPROXI-model. Afhankelijk van onder andere uitgangssituatie, financiële situatie, kwaliteiten van de ondernemer en bedrijfsstijlen is het mogelijk per bedrijf in te schatten welke maatregelen er genomen zullen worden als reactie op het toekomstig overheidsbeleid en op te verwachten prijsontwikkelingen. Het model is in staat op bedrijfsniveau te kiezen uit een groot aantal potentiële bedrijfsmaatregelen, aan te geven in welke mate deze maatregelen zullen worden genomen en wat de bedrijfseconomische en technische gevolgen van de genomen maatregelen zullen zijn. Het model werkt niet volgens een optimaliseringsprincipe, maar op grond van expertkennis, waarbij evenals in werkelijkheid de verschillende argumenten voor en tegen het nemen van de potentiële maatregelen tegen elkaar worden afgewogen. Een economische voordeel is één van die factoren, maar niet de enige. Ook de voorkeur van de ondernemer en de bedrijfssituatie spelen daarin mee.

Om de landbouwkundige ontwikkeling te schatten, is gebruikgemaakt van de expertkennis, die ten behoeve van een groot aantal voorgaande projecten al is gebruikt. Voor dit project zijn - aanvullend op de landbouwkundige ontwikkelingen - hieraan maatregelen toegevoegd, die in de sfeer liggen van verbreding en verdieping. Hiervoor is eveneens van expertkennis gebruikgemaakt.

De te nemen maatregelen hebben gevolgen voor de financiële positie en de continuïteitsperspectieven van de bedrijven. Vaak zijn voor de implementatie van maatregelen investeringen vereist. In het Financieel-Economisch Simulatiemodel (FES) wordt gekeken of er voldoende financiële middelen aangeboord kunnen worden. Tevens wordt in dit model gekeken hoe sterk de financiële positie van het bedrijf op langere termijn is.

2.3 Landbouwkundig kader

De uitgangspunten met betrekking tot het toekomstig beleid zijn weergegeven in bijlage 8. Het zijn dezelfde uitgangspunten, die ook zijn gebruikt voor de studie "Beleidsvisie Melkveehouderij" (Wien, Prins en Daatselaar, 1998). Het zichtjaar voor deze studie is 2005.

Voor het nationale milieubeleid is aangenomen dat de voortgang van MINAS volgens plan zal verlopen. Het toegestane verlies aan stikstof bedraagt respectievelijk 200 kg stikstof per hectare grasland en 110 kg stikstof per hectare bouwland, waarbij bovendien rekening wordt gehouden met correcties per dier en met de veedichtheidscriteria. Voor fosfaat is het toegestane verlies 25 kg per hectare. Boven deze verliesnormen worden heffingen in rekening gebracht conform MINAS.

Aangenomen is verder dat het EU-beleid overeen zal komen met de uitkomsten van "Agenda-2000", zoals die eind 1997 werden verwacht. Daarbij is aangenomen, dat verlaging van interventieprijsen een evenredige daling van de opbrengstprijzen tot gevolg zal hebben. De nominale daling van de melkprijs is geraamd op 10%, waarvan 85% gecompenseerd zal worden door regionaal vastgestelde koepremies. Ook voor rundvlees is een dergelijke constructie aangenomen, zij het dat hier een compensatie van 90% is aangehouden.

2.4 Aanvullende bedrijfsmaatregelen Groene Hart

Speciaal voor dit onderzoek is een aantal extra maatregelen aan APPROXI toegevoegd. Deze maatregelen hebben betrekking op verbreding en verdieping van activiteiten op landbouwbedrijven. In de bijlagen 1 tot en met 7 worden deze extra maatregelen uitgebreid besproken. De doorgerekende maatregelen zijn: verblijfsrecreatie, dagrecreatie, biologische landbouw, streekproducten, natuurbeheer en landbouw-zorgcombinatie. Evenals bij de landbouwkundige maatregelen wordt ook bij deze maatregelen per bedrijf een afweging gemaakt of en in welke mate een bepaalde aanvullende maatregel zal worden genomen, afhankelijk van bedrijfsomstandigheden, persoonlijke voorkeuren van boer of boerin, arbeidssituatie, rendement en dergelijke. In het kort volgt nu een beschrijving van de aanvullende maatregelen.

Belangrijk bij de interpretatie van de resultaten van de berekeningen is de overweging dat zij *potenties* aangeven van voor wat betreft het aanbod van verbredings- en verdiepingsmaatregelen en minder een absoluut voorspelende waarde in zich bergen. De onderliggende reden hiervoor is vooral dat uitgegaan wordt van voldoende vraag naar de diverse "producten" van verbreding en verdieping.

Verblijfsrecreatie

De maatregel houdt in dat op het bedrijf gelegenheid tot recreatief verblijf wordt aangeboden. Het meest bekende voorbeeld is een minicamping, maar er zijn meer vormen mogelijk, zoals bed-and-breakfast en aanmeren van pleziervaartuigen.

Dagrecreatie

In dit geval wordt ingespeeld op behoeftes van de dagrecreant. Daarbij kan gedacht worden aan eenvoudige terrasjes, waar boerderij- en streekproducten worden verkocht, maar ook aan bijvoorbeeld bedrijfsrondleidingen of het organiseren van poldersporten.

Biologische landbouw

Doel is het verhogen van de toegevoegde waarde van de producten door in te spelen op de specifieke biologische markt. Daartoe zijn vrij ingrijpende maatregelen in de bedrijfsvoering nodig, zoals het achterwege laten van bemesting met kunstmeststoffen, voldoen aan maximale krachtvoergiften en dergelijke. Over het algemeen geldt voor biologische

producten een hogere prijs dan voor producten uit de gangbare landbouw.

Streekproducten

De kracht van streekproducten is de sterke herkenbaarheid voor de consument, gekoppeld aan imago dat aan een bepaalde streek relateert en dikwijls aan bepaalde kwaliteitseisen moet voldoen. Een bekend voorbeeld is de Veenweidekaas. De ervaringen met op zichzelf staande streekproducten zijn tot nu toe niet in alle gevallen bemoedigend, maar wellicht is meer succes te verwachten indien het in een breder concept zou kunnen worden ingebed. Het rekenmodel gaat uit van productie van kaas, maar ook kan gedacht worden aan ijs, dagmelk, toetjes, souvenirs, enzovoort.

Natuurproductie

Natuurproductie is onderscheiden in twee categorieën.

In geval van licht beheer gaat het om bevordering van natuurwaarden op het bedrijf, die niet of nauwelijks invloed hebben op de bedrijfsvoering. Te denken valt aan onderhoud van kleine landschapselementen, aan het plaatsen van nestbeschermers en aan perceelsrandenbeheer.

Bij zwaar beheer sluit de veehouder voor een deel van zijn grond beheersovereenkomsten af, waarin beperkingen in de bedrijfsvoering zijn opgenomen, zoals een uitgestelde maaidatum. De lagere opbrengsten en de lagere ruwvoer kwaliteit maken dat natuurproductie niet voor alle bedrijven even goed inpasbaar is.

In beide gevallen wordt voor de gemaakte kosten, de opbrengstderving en de ingezette arbeid een forfaitaire vergoeding verleend.

Landbouw-zorgcombinatie

Op het melkveebedrijf wordt gelegenheid geboden tot dagverblijf voor zorgbehoevenden. Dit stelt hoge eisen aan de ondernemer en/of zijn partner. Affiniteit met de gezondheidszorg en maatschappelijke betrokkenheid spelen daarbij een doorslaggevende rol. De vergoeding voor de inzet van arbeid ligt op dit moment nog relatief laag.

2.5 Stimuleringsmaatregelen

De bovengenoemde verbredings- en verdiepingsmaatregelen kunnen door de overheid direct of indirect worden gestimuleerd. De beweegredenen voor de overheid om over te gaan op stimulering zijn velerlei: instandhouding van landbouwbedrijven als pijler van de economische activiteiten in het Groene Hart, bevorderen van contact tussen stad en platteland, stimulering van werkgelegenheid in en buiten landbouwbedrijven, handhaven van specifieke landschappelijke waarden, enzovoort.

De overheid kan in dit verband vooral een rol spelen bij het initiëren van ontwikkelingen, het scheppen van infrastructurele mogelijkheden en het weg-

nemen van knelpunten, die het microniveau te boven gaan. Daarom wordt in deze studie ook aandacht geschonken aan mogelijke knelpunten op bedrijfsniveau, op plaatselijk niveau of op regioniveau.

Voor ieder van de verbredings- en verdiepingsmaatregelen is in overleg met de Directies Noordwest en Zuidwest geïnventariseerd hoe het beslissingsgedrag van ondernemers beïnvloed wordt en welke rol de overheid hierin kan spelen om een gewenste ontwikkeling te stimuleren.

In de bijlagen wordt aangegeven welke invloedsfactoren en beleidsopties (stimulansen) dit zijn.

In de studie zijn twee varianten beschreven, die verschillen qua uitgangspunten in mate van stimulering door het overheidsbeleid. Bij de beoordeling van de varianten moet bedacht worden dat ook bij de variant zonder extra stimulans overheidsbemoeienis is verondersteld. Er is geen sprake van een status quo ten opzichte van de huidige situatie in het Groene Hart, maar er is uitgaan van lopende en reeds geplande ontwikkelingen ten aanzien van ontsluiting, stimulering van biologische landbouw en natuurbeheer.

Daardoor krijgen ontwikkeling van dag- en verblijfsrecreatie op landbouwbedrijven kans van slagen. De vraag naar streekproducten is beperkt aanwezig, de meerprijs van deze producten blijft daardoor gering. Biologische landbouw wordt niet extra via regionaal beleid gestimuleerd. De zware vorm van natuurbeheer blijft beperkt tot de gebieden die vallen onder de EHS (figuur 2.1). Zorgverlening op landbouwbedrijven wordt niet gestimuleerd van overheidswege.

In de tweede variant voert de overheid specifiek regionaal beleid om de ontwikkelingen zoveel mogelijk te stimuleren. Dag- en verblijfsrecreatie worden gestimuleerd door het aanleggen van extra (fiets- en wandel)wegen, ontsluiting van bepaalde vaarwegen en het scheppen van mogelijkheden voor allerlei recreatieve voorzieningen. Het product Groene Hart wordt bij de consument gepromoot via allerlei acties. Ook de streekproducten profiteren hier in hoge mate van. Landschappelijke en cultuur-historische waarden blijven in stand en dragen bij aan een schoon en bruisend imago. Biologische landbouw wordt onder andere gestimuleerd door mee te werken aan biologische zuivelverwerking in de regio. Daardoor blijven de kosten voor de logistiek beperkt. Licht natuurbeheer is zonder extra stimulans al in het gehele Groene Hart mogelijk. Hiervoor is geen extra stimulans opgenomen. Zware natuurproductie blijft niet beperkt tot de EHS-gebieden, maar breidt zich bij extra stimulans uit tot alle "natte" gebieden in het Groene Hart (figuur 2.2). Landbouw-zorgcombinatie wordt gestimuleerd door middel van cursussen voor geïnteresseerde veehouders en door het verlenen van organisatorische en juridische hulp voor zowel de zorginstellingen als de veehouders. Op bedrijfsniveau vormt de beschikbare arbeid vaak een knelpunt. De overheid kan daar een bijdrage aan leveren door stimulering van bijvoorbeeld kinderopvang.

Omschrijving item	Omschrijving varianten		Settings voor model	Met extra stimulans
	Zonder extra stimulans	Zonder extra stimulans		
Verliefscreef	Niveau recreatieve voorzieningen en ontsluiting volgens planning	Verdere verbetering recreatieve voorzieningen en ontsluiting Promotie van het Groene Hart Knelpunt arbeid verminderen	Locatiescores volgens figuur 2.3	Locatiescores 50% hoger Arbeidsknelpunt 0,5 VAK lager
Biologische landbouw	Geen regionale additieve stimulering voor het Groene Hart	Demonstratiebedrijf met sterke uitstraling Subsidiëring/begeleiding biologische zuivel-industrie Verbetering logistiek Knelpunt arbeid verminderen	Prijs biologische melk 12,5% hoger dan gangbaar	Prijs biologische melk 17,5% hoger dan gangbaar Arbeidsknelpunt 0,5 VAK lager
Streekproducten	Geen stimulering van overheidswege	Opstartsubsidies voor project Begeleiding Promotie van het Groene Hart Knelpunt arbeid verminderen	Geringe toegevoegde waarde streekproducten (10%)	Hoge toegevoegde waarde streekproducten (20%) Arbeidsknelpunt 0,5 VAK lager
Dagrecreatie	Niveau recreatieve voorzieningen en ontsluiting volgens planning	Verdere verbetering recreatieve voorzieningen en ontsluiting Promotie van het Groene Hart Knelpunt arbeid verminderen	Locatiescores volgens figuur 2.4	Locatiescores 50% hoger Arbeidsknelpunt 0,5 VAK lager
Lichtnatuurbeheer	Mogelijk voor gehele gebied	Geen extra stimulansen	Mogelijk in het gehele gebied	Mogelijk in gehele gebied
Zwaar natuurbeheer	Beperting tot EHS	Uitbreiding van mogelijkheden	Alleen mogelijk in EHS-gebieden	Ook mogelijk in alle gebied met grondwaterpeil hoger dan Gt-III
Landbouw-zorgcombinatie	Uitgaande van toename van de vraag vanuit de zorginstellingen geen aanvullende initiatieven	Investeringssubsidie Begeleiding (juridischorganisatorisch) Knelpunt arbeid verminderen Ondersteuning m. cursussen	Geen stimulering	Investeringssubsidie van 50% Arbeidsknelpunt 0,5 VAK lager

Figuur 2.5 Overzicht van *stimulansen a)* in de beide varianten

1) In de variant "zonder extra stimulans" zijn de huidige stimulansen en de reeds geplande opgenomen, in de variant "met extra stimulans" zijn er daarenboven uitgegaan van de genoemde extra regionale stimulansen.

3. RESULTATEN

3.1 Algemene gegevens melkveebedrijven

In tabel 3.1 zijn een aantal kenmerken van melkveebedrijven in het Groene Hart opgenomen. In het Groene Hart komen in het jaar 1995 2.900 melkveebedrijven voor (NEG-type 4110, 4120 en 4370).

Een aantal melkveebedrijven stopt tussen 1995 en 2005 omdat de ondernemer in die periode 65 jaar wordt en er aangegeven wordt dat er geen opvolger is. Het betreft ongeveer 300 bedrijven, zogenaamde "leeftijdstoppers", die apart worden beschreven. Bij de gehanteerde uitgangspunten worden tot 2005 geen gedwongen bedrijfssluitingen verwacht.

De resterende melkveebedrijven, die dus nog wel bestaan in 2005, worden continuerend genoemd. Voor dat jaar worden uiteraard alleen de resultaten van deze continuerende bedrijven weergegeven.

De "leeftijdstoppers" bevinden zich vooral onder de kleinere bedrijven. In tabel 3.1 is te zien dat gemiddeld jaarlijks 0,9% van de melkveebedrijven "leeftijdstopper" is. Uit Land- en Tuinbouwcijfers (1997) blijkt dat in de periode 1990-1996 6% (dus 1% per jaar) van de graasdierbedrijven (waar alle melkveebedrijven in deze studie onder vallen) met een omvang van 16 nge of meer is gestopt. Het percentage "leeftijdstoppers" in deze studie ligt dus in dezelfde orde dan uit Land- en Tuinbouwcijfers is af te leiden. Bedrijven kunnen van grootteklasse wisselen maar ook is bekend dat bedrijven, die te kennen geven binnen twee tot drie jaar te stoppen, niet in het BIN worden opgenomen. Verder kunnen potentiële opvolgers alsnog van opvolging afzien wat in de cijfers in tabel 3.1 niet is verondersteld. De cijfers in tabel 3.1 geven een veronderstelde beëindiging op basis van het criterium "leeftijdstopper" weer terwijl Land- en Tuinbouwcijfers de werkelijke beëindiging weergeeft. Verhoudingsgewijs is het aantal stoppende bedrijven onder de kleinere graasdierbe-

Tabel 3.1 Algemene gegevens van melkveebedrijven in het Groene Hart

	1995 alle bedrijven	1995 con- tinuerende bedrijven	2005 zonder verbreding	2005 zonder stimulans	2005 met stimulans
Aantal bedrijven	2.900	2.600	2.600	2.600	2.600
Oppervlakte cultuurgrond	28,1	29,1	31,4	31,2	31,2
Melkproductie per ha	12.900	13.200	12.900	12.900	13.000
Aantal melkkoeien	51,5	52,6	49,3	50,3	51,9
Melkproductie per koe	7.150	7.300	8.150	7.950	7.750

drijven veel groter. Zo nam in de periode 1990-1996 het aantal graasdierbedrijven onder de 16 nge volgens Land- en Tuinbouwcijfers met ruim 15% af. Gemiddeld over de grotere en de kleinere bedrijven ligt het percentage stoppende bedrijven tussen 2 en 3% per jaar, maar deze komen vooral uit de groep bedrijven onder de 16 nge.

De stoppende bedrijven zijn kleiner en extensiever dan de continuerende bedrijven. Ook de melkproductie per koe is lager. De bedrijven laten een beperkte groei zien, mede omdat er weinig grond van de stoppers beschikbaar komt. De melkproductie per koe neemt toe met bijna 1% per jaar. Door extra stimulering van verbredings- en verdiepingsmaatregelen is er meer geld beschikbaar, zodat iets meer melkquotum aangekocht kan worden. Door meer biologische bedrijfsvoering en meer zwaar natuurbeheer wordt de melkproductie per koe geremd. Daardoor zijn er meer melkkoeien aanwezig in geval van extra stimulering.

3.2 Verbredings- en verdiepingsmaatregelen in het Groene Hart

3.2.1 Potentiële belangstelling per verbredings- of verdiepingsmaatregel

Tabel 3.2 geeft de potentiële mogelijkheden voor verbredings- en verdiepingsmaatregelen in het Groene Hart weer. In de kolom "zonder extra stimulans" is het percentage bedrijven gegeven dat onder de nu in gang gezette en reeds geplande regionale ontwikkelingen, qua bedrijfsstructuur en qua ondernemer, in aanmerking zou komen voor de verschillende maatregelen. In de kolom "met extra stimulans" zijn de overeenkomstige percentages gegeven in de variant waarbij extra stimulansen worden gegeven om verbredings- en verdiepingsmaatregelen van de grond te doen komen. Bij de beoordeling van de percentages moet bedacht worden dat het potenties betreft aan de aanbodzijde van de markt, waarbij ervan uitgegaan wordt dat er voldoende stabiele vraag

Tabel 3.2 Potentieel percentage bedrijven met verbredings- en verdiepingsmaatregelen (2005)

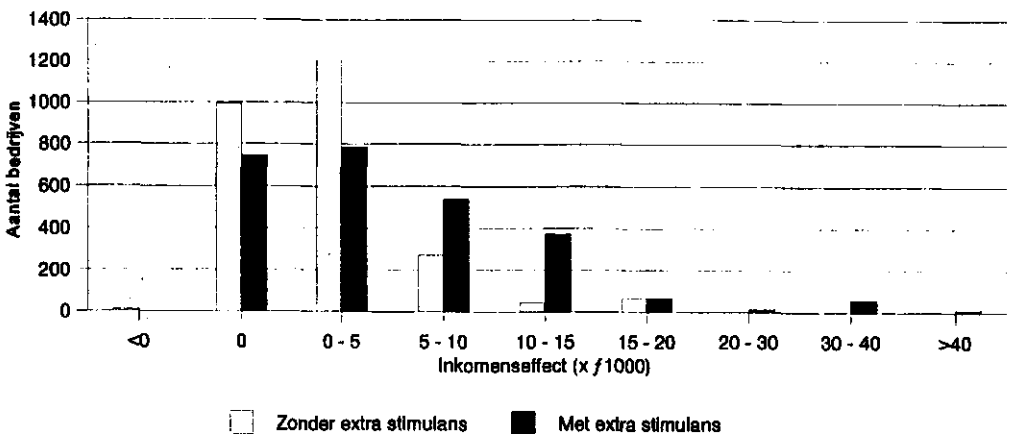
	Zonder extra stimulans	Met extra stimulans
Verblijfsrecreatie	9,3	17,3
Biologische bedrijfsvoering	13,3	14,6
Streekproducten	4,1	16,4
Dagrecreatie	7,5	23,5
Licht natuurbeheer	52,2	52,2
Zwaar natuurbeheer	2,1	4,9
Landbouw-zorgcombinatie	7,1	13,9
Geen verbredings- en verdiepingsmaatregel	38,4	28,8

naar de producten is bij de gegeven uitgangspunten. De vraagzijde van de markt van verbredings- en verdiepingsmaatregelen wordt in deze studie als gegeven beschouwd.

Tabel 3.3 geeft de gemiddelde bedrijfseconomische inkomenseffecten per verbredings- en verdiepingsmaatregel op bedrijfsniveau en voor het Groene Hart als geheel. In deze paragraaf worden deze maatregelen achtereenvolgens besproken.

Tabel 3.3 Bedrijfseconomisch effect van verbredings- en verdiepingsmaatregelen per bedrijf, dat de betreffende maatregel treft en in totaal voor het Groene Hart in gld.

	Per bedrijf		Totaal Groene Hart (mln.)	
	zonder extra stimulans	met extra stimulans	zonder extra stimulans	met extra stimulans
Verblijfsrecreatie	5.600	6.500	1,4	2,9
Biologische bedrijfsvoering	-100	6.600	0,0	2,5
Streekproducten	6.600	9.800	0,7	4,2
Dagrecreatie	4.800	6.900	0,9	4,2
Licht natuurbeheer	500	500	0,7	0,7
Zwaar natuurbeheer	1.200	1.200	0,1	0,2
Landbouw-zorgcombinatie	7.400	7.200	1,4	2,6
Totaal			5,0	17,3

Figuur 3.1 Bedrijven in het Groene Hart naar potentieel inkomenseffect door verbredings- en verdiepingsmaatregelen in 2005

Verblijfsrecreatie

Veel bedrijven in het Groene Hart lijken in principe wel iets te voelen voor aanbieden van verblijfsaccomodatie. Zonder extra stimulans (maar dus wel mét verbetering van de huidige recreatieve ontsluiting) ligt er een potentieel van 9,3% van de bedrijven in het Groene Hart (zie tabel 3.2). Dat zijn ruim 240 bedrijven. Deze bedrijven liggen vooral in het Westelijk weidegebied in Utrecht en in de Waarden. De omzet komt op f 13.000,- per bedrijf, ofwel f 2,6 mln. voor het gehele Groene Hart. Deze gemiddelde omzet kan worden behaald op een minicamping van ongeveer 15 staanplaatsen of ongeveer 500 overnachtingen in geval van "bed and breakfast". Na aftrek van de kosten blijft daarvan ongeveer f 5.600,- per bedrijf over (f 1,2 mln. in totaal).

Door verdere verbetering van de ontsluiting en recreatieve voorzieningen zou het aantal overnachtingen nog toe kunnen nemen en een hoger tarief kunnen worden bedongen. Extra stimulering houdt bovendien het aanreiken van oplossingen van enkele knelpunten op bedrijfsniveau in. Daardoor kan het aantal bedrijven met verblijfsrecreatie nog bijna verdubbelen tot 450 bedrijven. In alle deelgebieden zijn mogelijkheden voor het van de grond komen van verblijfsrecreatie, behalve in 't Gein en Gooiland (slechts 10 bedrijven). In dat gebied blijft vooral de beschikbare arbeid een knelpunt. De totale omzet groeit naar f 3,1 mln., waarvan na aftrek van de kosten f 1,4 mln. van overblijft.

Dagrecreatie

Het aantal bedrijven dat in potentie in zou kunnen spelen op dagrecreatie is eveneens vrij groot. Zonder extra stimulans is dat aantal ongeveer 200 bedrijven, die vooral in het Westelijk weidegebied in Utrecht en in de Krimpenerwaard liggen. De omzet is geschat op ongeveer f 11.000,- per bedrijf. Het inkomenseffect is f 4.800,- per bedrijf (f 0,9 mln. in totaal).

Stimulering van dagrecreatie heeft een aanmerkelijke omzetvergroting tot gevolg. Zowel de omzet per bedrijf neemt toe als het aantal bedrijven. Hierbij moet worden aangetekend dat een deel van de omzetvergroting is te danken aan de toename van de streekproducten. In totaal zou bijna een kwart van de bedrijven (bij voldoende vraag) interesse hebben om in te spelen op een of andere vorm van dagrecreatie. De totale omzet zou kunnen oplopen tot f 10,0 mln. Het inkomenseffect is begroot op f 4,2 mln.; ofwel f 6.900,- per bedrijf.

Streekproducten

Bij een geringe toegevoegde waarde komen streekproducten nauwelijks van de grond. In de situatie zonder extra stimulering is uitgegaan van een meerprijs van 10% boven de gangbare prijs. De extra voorwaarden qua bedrijfsvoering en productkwaliteit zijn dusdanig beperkend dat slechts 100 bedrijven over zullen gaan op productie van typische streekproducten, hoofdzakelijk zelfkazers in het Westelijk weidegebied in Utrecht.

Bij een meerprijs van 20% boven de gangbare prijs en oplossingen voor onder andere arbeidsknelpunten groeit de animo om over te gaan naar streekproducten sterk. Vooral de huidige zelfkazers gaan massaal over op streekpro-

ducten. In totaal kunnen ruim 600 bedrijven overgaan, die gezamenlijk 200 miljoen kg melk verwerken. Het inkomen verbetert met bijna f 10.000,- per bedrijf. Evenals bij de andere verbredings- en verdiepingsmaatregelen blijft het uiteraard onzeker of er voldoende markt gecreëerd kan worden voor deze hoeveelheid en of bij deze prijs vraag en aanbod van streekproducten met elkaar in evenwicht zijn. Over deze vraag wordt in deze studie geen uitspraak gedaan.

Biologische landbouw

Aangenomen is dat zonder extra stimulans de producentenprijs van biologische melk 12,5% hoger is dan van gangbare melk. Een groot deel van de meerprijs gaat verloren door de hogere prijs van een aantal productiemiddelen (onder andere krachtvoer) en aan lagere opbrengsten van melkkoeien en grasland. Sommige bedrijven schakelen over op biologische bedrijfsvoering terwijl de keuze voor gangbare bedrijfsvoering uiteindelijk tot een beter financieel resultaat zou hebben geleid. Het effect op inkomen is daardoor gemiddeld genomen vrijwel nihil. Toch lijkt de meerprijs voldoende te zijn om in potentie bijna 350 bedrijven met in totaal ongeveer 125 miljoen kg melk geïnteresseerd te krijgen. De reden waarom bedrijven omschakelen is een overweging van vele factoren, waarbij de financiële component er één van de vele is. Andere relevante factoren zijn onder andere de milieugerichtheid van de ondernemer, de externe gerichtheid en het verschil tussen de bedrijfsvoering onder de gangbare productieomstandigheden en de biologische bedrijfsvoering.

Een hogere meerprijs van 17,5% boven de gangbare prijs heeft niet veel extra aantrekkingskracht. Slechts enkele tientallen bedrijven zal dat extra over de streep trekken. Het effect op inkomen is vrij groot: f6600 per bedrijf, overeenkomend met f 2,5 mln. voor het gehele Groene Hart.

Licht natuurbeheer

De vergoeding voor de lichte vorm van natuurbeheer is vrij laag (gemiddeld f 500,- per bedrijf), maar omdat licht natuurbeheer niet of nauwelijks ingrijpt op het bedrijfsmanagement en omdat er verder nauwelijks beperkingen gelden kunnen veel bedrijven hieraan deelnemen. Het totale inkomenseffect in het Groene Hart is geraamd op f 0,7 mln. In deze studie zijn geen extra stimulansen opgenomen voor licht natuurbeheer.

Zwaar natuurbeheer

Aan het zware natuurbeheer zijn wel regionale beperkingen verbonden. Bovendien grijpt dit fors in op de bedrijfsvoering. Door de uitgestelde maaien inschaardata moet rekening gehouden worden met opbrengstdalingen van het grasland en met kwaliteitsverlies. Bovendien kan het beweidingsschema in het voorjaar in de knel komen indien een te grote oppervlakte bestemd wordt voor zwaar natuurbeheer. Zonder extra stimulans is de mogelijkheid voor natuurbeheer beperkt tot de EHS. Daardoor zijn er grote verschillen in regionale participatie. De Alblasserwaard en Vijfherenlanden bijvoorbeeld vallen vrijwel geheel buiten de EHS. 't Gein en Gooiland en het Westelijk Rijnland en Boskoop en Rijnveld vallen daarentegen grotendeels binnen de EHS. In die gebie-

den is de animo voor zwaar natuurbeheer iets groter. Over het algemeen is de animo voor zwaar natuurbeheer klein. Slechts ruim 50 bedrijven hebben hiervoor mogelijkheden. Ook het effect op het inkomen is niet groot. Dat komt omdat de oppervlakte per bedrijf klein is (gemiddeld 4,57 ha) en omdat tegenover de vergoeding (f 880,- per hectare) opbrengstdalingen staan. Het inkomenseffect is f 1.200,- per bedrijf. Bij de geschatte potentiële participatie is het totale inkomenseffect 0,1 mln.

Extra stimulans houdt vooral een verruiming in van alleen EHS-gebieden naar alle gebieden met een hoge grondwaterstand (GT-1 en GT-2). Het aantal bedrijven verdubbelt daardoor ruim tot 125. Deze toename vinden we in alle deelgebieden. Het totale inkomenseffect verdubbelt tot f 0,2 mln.

Bij vergelijking van de uitgaven voor natuurproductie door overheid en natuurverenigingen met bovengenoemde bedragen moet bedacht worden dat dit niet zonder meer mogelijk is. In de eerste plaats zijn de inkomenseffecten in deze studie meegenomen, dus het verschil tussen de vergoedingen en de gemaakte extra kosten enerzijds en eventuele opbrengstdervingen anderzijds. De vergoeding voor zwaar natuurbeheer gaat voor ongeveer drievierde deel op aan compensatie voor lagere opbrengsten. In de tweede plaats is slechts een deel van het agrarisch natuurbeheer in de berekeningen betrokken. Er is alleen rekening gehouden met natuurbeheer op het eigen land. Beheer van reservaatgronden door agrariërs is in deze studie bijvoorbeeld niet meegenomen.

Landbouw-zorgcombinatie

Het potentieel aantal bedrijven, dat kiest voor het beschikbaar stellen van het bedrijf en accommodatie voor zorg is groot. Zonder extra stimulans is er belangstelling op 180 bedrijven; het aantal zorgdagen per bedrijf is geschat op gemiddeld 389. Dat komt overeen met 1,5 dag per week een groepje van 5 "hulpboeren". Het inkomenseffect is f 7.400,- per bedrijf. In het gehele Groene Hart gaat het om f 1,4 mln. Het aanbod van zorgverlening op melkveebedrijven verschilt per deelgebied sterk. Vooral in het Westelijk Rijnland, Boskoop en Rijnveld is de belangstelling groot. Daar zou naar schatting 20% van de bedrijven hier wel iets voor voelen.

Bij stimulering groeit ook het aanbod in de andere deelgebieden tot 360 bedrijven in totaal. Deze bedrijven verlenen gemiddeld iets minder zorg, waardoor het gemiddeld inkomenseffect terugloopt tot f 7.200,-. Het totale potentiële inkomenseffect met extra stimulans is f 2,6 mln.

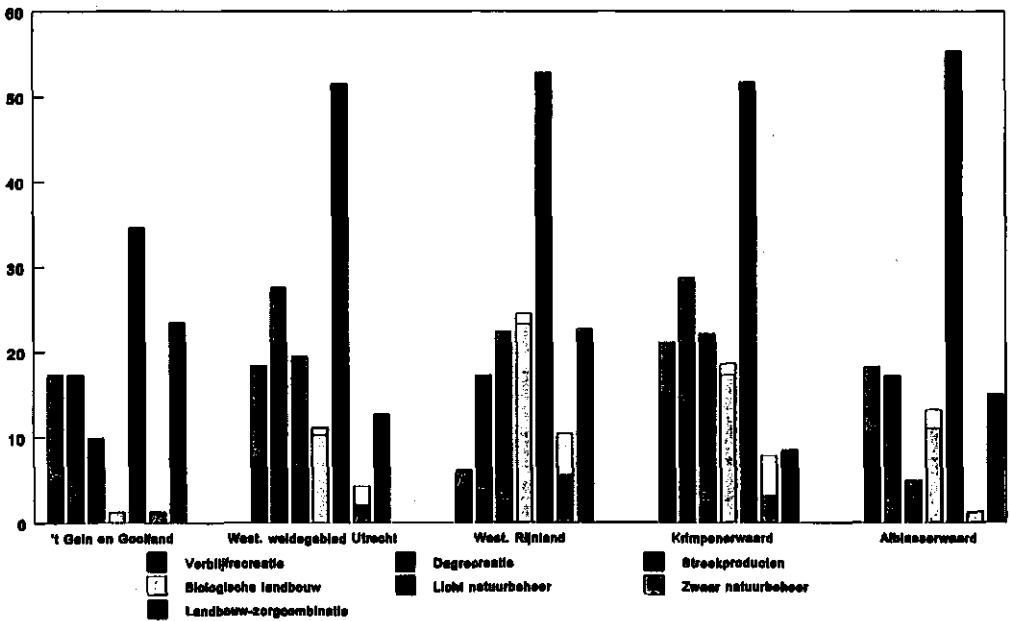
3.2.2 Potentiële belangstelling per deelgebied

't Gein en Gooiland

In het Gein en Gooiland komen slechts 80 melkveebedrijven voor. De bedrijven zijn meer dan in de andere gebieden van het Groene Hart productiegericht: een hoge melkgift per koe, hoge kunstmestgift en hoge arbeidsproductiviteit. Dit verklaart voor een deel de geringe belangstelling voor verbredings- en verdiepingsmaatregelen in dit gebied (bij de variant zonder extra stimulans) in verhouding tot de rest van het Groene Hart (figuur 3.1). Ondanks de goede mogelijkheden qua recreatieve voorzieningen in en aantrekkelijkheid van het

gebied, lijken slechts enkele bedrijven geïnteresseerd in een recreatietak. Voor streekproducten, biologische landbouw, zwaar natuurbeheer en landbouw-zorgcombinatie is de belangstelling vrijwel nihil. Licht natuurbeheer kan op 30 bedrijven plaatsvinden. Zonder stimulering is het inkomenseffect 60.000 gulden, ofwel f 800,- per bedrijf.

Bij extra stimulering stijgt de potentie voor verbredings- en verdiepingsmaatregelen (figuur 3.1). Het arbeidsprobleem wordt minder knellend en de rentabiliteit van de maatregelen neemt toe. Vooral recreatie, streekproducten en landbouw-zorgcombinatie kunnen sterk in belangstelling toenemen. Het totale potentiële inkomenseffect van verbredings- en verdiepingsmaatregelen belooft f 300.000,-. Omgeslagen per bedrijf komt dat neer op f 4.100,-.

Figuur 3.2 Percentage bedrijven met potentie voor verbredings- en verdiepingsmaatregelen in de deelgebieden van het Groene Hart; zonder en met (gearceerd) extra stimulansen.

Westelijk Weidegebied in Utrecht

Dit relatief grote deelgebied (980 melkveebedrijven) kenmerkt zich door een vrij groot aantal zelfkazende bedrijven. Een deel daarvan kan over gaan

op de productie van streekproducten (65 bedrijven). Door de relatief grote potentie voor streekproducten en de nabijheid van bevolkingsconcentraties lijken ook de mogelijkheden voor dagrecreatie gunstig in dit gebied. Voor de overige verbredings- en verdiepingsmaatregelen zijn de mogelijkheden ongeveer even groot als voor het Groene Hart als geheel. Het totale potentiële inkomenseffect zonder extra stimulans (f 2,7 mln.) wordt dan voor een groot deel door recreatie, biologische landbouw, streekproducten en landbouw-zorgcombinatie bepaald. Per bedrijf is dit f 2.700,-.

Extra stimulansen om de recreatieve aantrekkelijkheid van het gebied te verbeteren en gelijktijdig streekproducten te bevorderen missen hun effect in dit gebied niet. Vooral streekproducten en recreatie nemen in potentie sterk toe. Samen met positieve effecten van de overige extra stimulansen neemt het totale potentiële inkomenseffect toe tot ongeveer f 7,6 mln. (f 7.800,- per bedrijf).

Westelijk Rijnland en Boskoop en Rijneveld

In dit gebied (330 bedrijven) springen de biologische landbouw en landbouw-zorgcombinatie er uit. Een deel van de melkveehouderijbedrijven is minder productiegericht en staat meer open voor maatschappelijke ontwikkelingen. Er komen veel bedrijven voor waar de bedrijfsvoering weinig hoeft te worden veranderd bij overschakeling op biologische landbouw. Ten opzichte van de rest van het Groene Hart zijn er meer mogelijkheden voor zwaar natuurbeheer. Een relatief groot deel van dit gebied valt binnen de EHS. Qua recreatie liggen hier duidelijk minder mogelijkheden als gevolg van de lagere recreatieve aantrekkelijkheid. In totaal is het inkomenseffect f 240.000,- (f 700,- per bedrijf). Dit bedrag wordt gedrukt door een negatief financieel effect van biologische landbouw.

Extra stimulans bevordert vooral de productie van streekproducten en (daarmee samenhangend) dagrecreatie. Omdat zwaar natuurbeheer ook buiten de EHS mogelijk wordt, verdubbelt de potentiële belangstelling. Landbouw-zorgcombinatie neemt niet verder toe. Het verkleinen van het arbeidsknelpunt door extra stimulansen is in dit gebied nauwelijks relevant. De extra stimulansen doen het totale financiële effect toenemen tot f 1,7 mln. (f 5.100,- per bedrijf).

Krimpenerwaard en Oostelijk Rijnland

Dit gebied is recreatief aantrekkelijk. Tevens past recreatie goed bij de bedrijfsstructuur en de mentaliteit van de melkveehouders. Zonder extra stimulans zou op 100 bedrijven een recreatietak passen, waarvan 60 bedrijven dagrecreatie en verblijfsrecreatie combineren. Naast recreatie is voor een aanmerkelijk deel van de bedrijven biologische landbouw een optie. De inkomenseffecten van de verbredings- en verdiepingsmaatregelen zijn in totaal f 1,5 mln., waarvan f 0,85 mln. uit recreatie (f 2.700,- per bedrijf).

Extra stimulering bevordert de productie van streekproducten. Mede daardoor neemt de belangstelling voor een recreatietak op het bedrijf verder toe. Ook zwaar natuurbeheer krijgt op een relatief groot aantal bedrijven een kans. Het inkomenseffect neemt toe tot f 4,5 mln. (f 8.200,- per bedrijf).

Alblasserwaard en Vijfherenlanden

Over het algemeen slaan verbredings- en verdiepingsmaatregelen hier minder aan dan in de andere deelgebieden van het Groene Hart. Dat hangt onder meer samen met de geringere externe gerichtheid van de melkveehouders in dit gebied. Vooral voor dagrecreatie (arbeidskneipunt) en zwaar natuurbeheer (nauwelijks EHS) zijn er weinig mogelijkheden. Ongeveer 70 bedrijven lijken wel geschikt voor het aanbieden van verblijfsaccommodatie vanwege de lagere arbeidsbehoefte in vergelijking met dagrecreatie. Het totale potentiële inkomenseffect is f 670.000,- (f 1.000,- per bedrijf).

Extra stimulering houdt onder andere in dat het arbeidskneipunt kleiner wordt en dat het gebied recreatief gezien aantrekkelijker wordt gemaakt. Dat komt vooral de recreatie en landbouw-zorgcombinatie ten goede. Streekproducten en zwaar natuurbeheer ondervinden nauwelijks effect van extra stimulansen. Extra stimulering zorgt voor een potentieel inkomenseffect van f 1,7 mln. Dat komt neer op f 2.700,- per bedrijf, wat lager is dan in de andere deelgebieden van het Groene Hart.

Totaal Groene Hart

Het potentiële gemiddelde inkomenseffect van verbredings- en verdiepingsmaatregelen in het Groene Hart is zonder extra stimulans f 1.900,- per bedrijf, ofwel f 5 mln. in totaal (tabel 3.3). Vooral verblijfs- en dagrecreatie (samen f 2,3 mln. per jaar) en landbouw-zorgcombinatie (f 1,4 mln.) dragen daar aan bij. Het totale inkomenseffect van natuurbeheer is f 0,8 mln. en van streekproducten f 0,7 mln.

Bij extra stimulans neemt het totale potentiële inkomenseffect toe tot ruim f 17 mln. Recreatie blijft één van de grootste bijdragers aan dit bedrag (f 7,1 mln.). Ook de streekproducten leveren een aanzienlijk extra inkomenseffect (f 4,2 mln.). Het inkomenseffect van biologische bedrijfsvoering en landbouw-zorgcombinatie neemt door stimulansen eveneens toe. De stimulansen voor extra natuurbeheer hebben weinig extra inkomen tot gevolg.

Het gemiddelde potentiële inkomenseffect per bedrijf is geraamd op f 1.900,- zonder extra stimulansen en f 6.600,- met extra stimulansen. De spreiding rond dit gemiddelde is groot. Op respectievelijk 38 en 29% zijn er geen mogelijkheden voor verbreding en verdieping en is er dus geen inkomenseffect. Aan de andere kant kunnen de inkomenseffecten bij combinatie van verschillende maatregelen in uitzonderlijke gevallen oplopende tot respectievelijk f 20.000,- en ruim f 40.000,- per bedrijf (zie figuur 3.1 en bijlage 10).

Ter vergelijking zij vermeld dat het gemiddelde gezinsinkomen op melkveebedrijven in het Groene Hart in 1995 f 52.000,- was. In totaal wordt het gezinsinkomen op melkveebedrijven in het Groene Hart geschat op f 150 mln. Afhankelijk van de mate van stimulering is het financieel effect van verbredings- en verdiepingsmaatregelen 4% tot 13% van het gezinsinkomen.

3.3 Invloed van verbredings- en verdiepingsmaatregelen op de financiële positie van de bedrijven

Om na te gaan of de potentiële inkomenseffecten van de in de voorgaande paragrafen beschreven verbredings- en verdiepingsmaatregelen bij kunnen dragen aan versterking van de financiële situatie van de bedrijven is gebruikge- maakt van het op LEI-DLO ontwikkelde Financieel-Economisch Simulatiemodel (FES).

Als basis voor de berekeningen is het boekjaar 1995/96 gebruikt. Om de toekomstige ontwikkelingen in te schatten is uitgegaan van de prijseffecten, die in het kader van "Agenda-2000" eind 1997 werden verwacht (zie bijlage 8). Voor de inschatting van de productiviteitsontwikkelingen is gebruikge- maakt van het APPROXI-model, waarin eveneens per individueel bedrijf de bedrijfstechnische ontwikkelingen en de reactie op externe invloeden (onder andere MINAS) worden voorspeld en doorerekend.

Onder de gegeven uitgangspunten verandert de gemiddelde rentabiliteit weinig, omdat de teruggang in de prijzen voor melk en vlees vrijwel geheel wordt gecompenseerd door de dierpremies. De gemiddelde arbeidsopbrengst per bedrijf daalt met f 5.000,-.

De uitkomsten van het FES-model zijn samengevat in tabel 3.4. Hierbij gaat het om continuerende bedrijven, waarbij zogenaamde "stoppers" niet zijn opgenomen. Het FES-model deelt de bedrijven in verschillende categorieën (financiële positie) in, afhankelijk van moderniteit en solvabiliteit. Het geeft weer of de bedrijven in staat zijn hun duurzame productiemiddelen (werktui- gen, installaties en gebouwen) op tijd te vervangen en of zij voldoende reser- ves hebben om financiële tegenslagen het hoofd te kunnen bieden. Overigens kunnen bedrijven met een goede financiële positie na 2005 toch stoppen. De reden hiervoor heeft dan geen financiële achtergrond, maar is gebrek aan op- volging. Bedrijven met een matige financiële positie hebben niet altijd slechte continuïteitsperspectieven, maar hebben financieel gezien weinig weerstands- kracht.

De vervangingsinvesteringen in de variant zonder verbredings- en verdie- pingsmaatregelen zijn gemiddeld f 70.700,-. De totale wens voor vervangings-

Tabel 3.4 Gemiddelde financiële positie in 2005 en de vervangings- en uitbreidingsinveste- ringen per jaar in de periode 1995-2005

	Vervangings- investeringen	Uitbreidings- investeringen	Financiële positie a)
Zonder verbredings- en verdiepingsmaatregelen	70.700	11.100	7,8
Met verbredings- en verdiepingsmaatregelen, zonder extra stimulans	72.800	10.600	7,9
Met verbredings- en verdiepingsmaatregelen, met extra stimulans	74.400	10.900	8,1

a) Uitgedrukt in een rapportcijfer van 0 tot 10. Voor verantwoording van de waardering zie bijlage 9.

investeringswens is hoger, maar een aantal bedrijven kan deze investeringswens niet volledig realiseren. Indien extra inkomen uit verbredings- en verdiepingsmaatregelen wordt gegenereerd, neemt het bedrag aan vervangingsinvesteringen toe (tot f 74.400,- bij de variant met extra stimulans).

De wens tot uitbreiding kan bij extra inkomen ook veelvuldiger gehonoreerd worden, maar soms verschilt de uitbreidingswens van individuele bedrijven tussen de varianten. Indien bedrijven bijvoorbeeld overschakelen op biologische melkveehouderij kan de wens om uit te breiden kleiner zijn. We zien dan ook dat bij de variant zonder verbreding de uitbreidingsinvesteringen gemiddeld het hoogst zijn.

In de variant zonder verbredings- en verdiepingsmaatregelen is het rapportcijfer voor de financiële positie in 2005 gemiddeld 7,8. In de variant met verbredings- en verdiepingsmaatregelen, maar zonder extra stimulansen verschuift een aantal bedrijven naar een betere financiële positie, waardoor het rapportcijfer op 7,9 uitkomt. Deze trend zet zich door in de variant met extra stimulans van verbredings- en verdiepingsmaatregelen. Dan verschuiven er nog meer bedrijven naar een betere financiële positie (gemiddeld 8,1).

4. DISCUSSIE

4.1 Invloed van het algemeen landbouwkundig kader

De uitgangspunten voor de berekeningen met betrekking tot het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid zijn de inschattingen, zoals die eind 1997 op basis van Agenda-2000 werden verwacht. De dalingen van de interventieprijzen van melk en rundvlees worden voor het overgrote deel gecompenseerd door dierpremies. Voor de periode 2000-2005 zijn constante opbrengstprijzen en premies verondersteld. Als de productiviteitsontwikkeling gelijke tred zou houden met de inflatie kunnen de inkomens op melkveebedrijven op peil blijven. Uit de berekeningen blijkt dat de inkomens onder deze uitgangspunten in 2005 iets lager zijn dan in het midden van de jaren negentig. Dit leidt in het Groene Hart echter niet tot gedwongen bedrijfssluitingen.

Bij de gegeven uitgangspunten is de noodzaak voor melkveebedrijven om aanvullend inkomen te zoeken strikt genomen niet groot. Slechts op een beperkt aantal bedrijven zal de financiële positie, door één of meer verbredings- en verdiepingsmaatregelen te treffen, echter dusdanig verbeteren dat ze uit de financiële gevarenszone komen en de toekomst weer met vertrouwen tegemoet kunnen zien. De resultaten zijn gevoelig voor aannames omtrent de uitgangspunten. Indien bijvoorbeeld het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid minder gunstig voor de melkveehouderij uit zou komen, zouden verbredings- en verdiepingsmaatregelen voor meer bedrijven belangrijk kunnen worden.

Duidelijk is dat naast de financiële prikkel voor de ondernemers meer factoren een rol spelen in de overweging om verbredings- en verdiepingsmaatregelen te nemen, zoals maatschappelijke belangstelling en persoonlijke ambitie van de ondernemer of zijn partner.

Hoewel sommige ondernemers onder financieel moeilijke omstandigheden juist alle aandacht willen richten op de kernactiviteiten van het bedrijf en minder open staan voor extra activiteiten, die buiten hun directe gezichtsveld vallen, is het waarschijnlijk dat het aantal bedrijven met verbreding en verdieping zal toenemen naarmate de financiële noodzaak groter wordt.

4.2 Relatie tussen stimulering van verbredings- en verdiepingsmaatregelen en modelinstellingen

Het gebruikte model (APPROXI) weegt per individueel bedrijf af welke maatregelen het zal nemen, afhankelijk van de bedrijfssituatie, de stijl van ondernemen, de persoonlijke houding van de ondernemer ten opzichte van maatschappij en de rentabiliteit van de betreffende maatregel. De afwegingen vinden dus strikt op bedrijfsniveau plaats. De stimulering van verbredings- en

verdiepingsmaatregelen door de overheid daarentegen vindt plaats op regioniveau.

De in het model opgenomen relatie tussen deze beide niveaus is weergegeven in figuur 2.1. Hierin is bijvoorbeeld aangenomen dat de prijs van streekproducten 20% hoger is dan die van gangbare producten in het geval de streekproducten sterk worden gestimuleerd door de gegeven stimulansen: opstartsubsiëring, nauwe begeleiding, vermindering van het arbeidsknelpunt op bedrijfsniveau en promotie van het Groene Hart. De koppeling is tot stand gekomen in onderling overleg tussen de betrokkenen bij dit onderzoek. Het is echter duidelijk dat deze koppeling niet "hard" is. Indien bijvoorbeeld de opbrengstprijzen van streekproducten minder sterk zou reageren op de gegeven stimulansen wordt de rentabiliteit op bedrijfsniveau minder gunstig dan in het model is aangenomen. Omdat de rentabiliteit één van de factoren is waarop wordt afgewogen of een bepaalde maatregel wordt genomen zal bij een lagere rentabiliteit het potentieel aantal bedrijven, dat kiest voor de fabricage van streekproducten, kleiner worden. Omgekeerd zullen bij een hogere rentabiliteit meer bedrijven kiezen voor streekproducten.

Bovengenoemd voorbeeld geeft aan dat de uitkomsten gevoelig zijn voor de wijze van koppeling tussen stimulansen op regionaal en nationaalniveau en afwegingen op bedrijfsniveau.

4.3 Validatie van het model

Het gebruikte model is gebaseerd op kennis van experts over zaken, die voor een deel nog nauwelijks in de praktijk worden toegepast. Doel is een inschatting te maken hoe groot het potentieel aantal melkveebedrijven is wat "in" zou zijn voor één of meer van de gedefinieerde verdiepings- of verbredingsmaatregelen. Juist omdat het nieuwe ontwikkelingen betreft is validatie van de ingebrachte kennis en van het model niet altijd mogelijk. Op één onderdeel kon wel een validatie uitgevoerd worden, namelijk de interesse voor natuurbeheer aan de hand van beschikbare workshop-analyses (Van den Ham, 1998). Van 14 melkveebedrijven is zowel de benodigde basisinformatie als de werkelijke interesse voor natuurproductie beschikbaar. Bij twaalf van de veertien bedrijven schatte het model de interesse goed in. Op één bedrijf zou volgens het model zowel qua bedrijfssituatie als qua mentaliteit van de ondernemer natuurbeheer heel goed in te passen zijn, terwijl de ondernemer in werkelijkheid te kennen gaf niets voor natuurbeheer te voelen. Ook was één bedrijf qua bedrijfssituatie niet echt geschikt voor natuurbeheer, maar de ondernemer was enthousiast om zo mogelijk natuurbeheer te gaan toepassen.

Deze validatie gaf geen aanleiding het kennismodel verder aan te passen. Binnen dit project is geen ruimte gevonden om bijvoorbeeld via workshops, diepte-interviews of enquêtes het model ook voor de andere maatregelen te valideren.

4.4 Vraagzijde

In dit project is de aandacht vooral uitgegaan naar de mogelijkheden van verbredings- en verdiepingsmaatregelen gezien van uit het melkveebedrijf, waarbij de vraag als aanwezig wordt verondersteld. Bij deze veronderstelling zijn belangrijke kanttekeningen te plaatsen. Het is namelijk niet bekend of er wel voldoende vraag naar deze producten is. Wil versterking van de melkveehouderij door middel van verbreding of verdieping tot stand kunnen komen, dan is de omvang van de vraag van essentieel belang. Verschillen tussen de huidige vraag en het potentieel aanbod geven een indicatie voor de inspanning die moet worden geleverd om de potenties aan de aanbodzijde te kunnen vermarkten. Teneinde de resultaten betreffende het potentieel aanbod enigszins in een perspectief te plaatsen worden de volgende indicaties met betrekking tot de vraag gegeven.

Als we uitgaan van de totale uitgaven aan binnenlandse vakanties van "Randstedelingen" (circa 1,5 miljard gulden) vallen de omzetten van verblijfs- en dagrecreatie in het niet. In hoofdstuk 3 is het potentieel aanbod van verblijfs- en dagrecreatie samen begroot op f 4,8 mln. zonder extra stimulans en 13,1 mln. met extra stimulans. Het potentieel aanbod houdt dus een aandeel van ongeveer 0,3 à 0,9% van de totale binnenlandse vakantiemarkt in.

Bij streekproducten kunnen we een vergelijking maken met de omzet van boerenkaas. De totale boerenkaasproductie in Nederland is ruim 9.000 ton. Het potentieel aanbod van streekproducten (indien dit volledig uit kaas zou bestaan) is begroot op 2.000 tot 3.000 ton zonder stimulans en 15.000 tot 20.000 ton met extra stimulans. Deze hoeveelheden geven aan dat de stimulansen aan de vraagzijde (algemene promotie van het Groene Hart en specifieke promotie van streekproducten uit het Groene Hart) zeer intensief moeten zijn wil de markt bij het aangehouden prijsniveau het potentieel aanbod op kunnen nemen. Bovendien zal bij deze omvang het aanbod van streekproducten niet alleen uit kaas kunnen bestaan, maar uit een veel breder assortiment zuivelproducten.

Voor biologische landbouw is het potentieel aanbod geraamd op ongeveer 125 miljoen kg melk. De totale Nederlandse productie van biologische melk ligt momenteel op ongeveer 27 miljoen kg melk. De binnenlandse consumptie is ongeveer 10 miljoen kg melk. Duidelijk is dat de melkveehouderij in het Groene Hart in staat moet worden geacht aan een aanzienlijke toename van de vraag naar biologische melkproducten te kunnen voldoen. Er zijn initiatieven gaande om de consumptie van biologische melkproducten aanzienlijk te vergroten, zowel vanuit de overheid als vanuit het bedrijfsleven.

Voor agrarisch natuurbeheer is het potentieel aanbod (omgerekend in bedragen) zonder extra stimulans begroot op f 0,9 mln. en met extra stimulans op f 1,2 mln. Ter vergelijking: in 1996 werd naar schatting ruim f 1,0 mln. aan beheersvergoedingen verstrekt.

Om de verhouding tussen vraag en aanbod van landbouw-zorgcombinatie enigszins te kunnen beoordelen is een schatting gemaakt van de totale zorg. In de Randstad omvatten de verstandelijk gehandicaptenzorg, de psychiatrische zorg en de geriatrie 10 à 20 miljoen zorgdagen. Andere catego-

rieën van zorgverlening zijn in deze cijfers niet opgenomen. In deze studie is landbouw-zorgcombinatie nog breder gedefinieerd: de landbouw zou ook betrokken kunnen worden bij bijvoorbeeld verslaafdenzorg, ZMLK-onderwijs of gedetineerden. In de variant zonder extra stimulans zouden melkveebedrijven in het Groene Hart 75.000 zorgdagen (circa 0,5%) op zich nemen en met extra stimulans ongeveer 140.000 dagen (circa 1%).

Samenvattend leiden bovengenoemde beschouwingen tot de uitspraak dat voor het potentieel aanbod niet als vanzelfsprekend een afzetmarkt aanwezig is. De benodigde inspanningen om de vraag aan te laten sluiten bij het potentieel aanbod verschillen per verbredings- of verdiepingsmaatregel.

4.5 Mate waarin verbredings- en verdiepingsmaatregelen op bedrijfsniveau worden genomen

De studie is gericht op verbredings- en verdiepingsmaatregelen als *middel* om melkveebedrijven te versterken, waarbij de melkveehouderij de hoofdtak van het bedrijf blijft. Bedrijven, die deze maatregelen als *doel* hebben zijn in deze studie buiten beschouwing gebleven. Niet uitgesloten is dat op een aantal bedrijven de verbredings- of verdiepingsmaatregelen uitgroeien tot een volwaardige hoofdtak. In dat geval kan het potentieel aanbod groter zijn in deze studie is berekend.

5. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Conclusies

- De uitkomsten van het onderzoek worden wat betreft de hoogte van het inkomen uit de melkveehouderij sterk bepaald door het Europese landbouwbeleid. Gezien de herziening van dit beleid bestaat er op dit punt een grote onzekerheid. Bij de conclusies wordt aangegeven of zij hierdoor worden beïnvloed.
- De mogelijkheden voor verbreding en verdieping zijn afhankelijk van vraag van de markt. Hiernaar is geen onderzoek gedaan. De gehanteerde aannames wat betreft de vraag bepalen mede de uitkomsten van dit onderzoek.
- De melkveehouderij in het Groene Hart heeft in potentie aanzienlijke mogelijkheden voor verbreding en verdieping van haar activiteiten. In 2005 zijn er in het Groene Hart naar verwachting 2.600 melkveebedrijven, waarvan op meer dan 50% in potentie mogelijkheden liggen voor één of meer verbredings- of verdiepingsmaatregelen.
- Tussen de onderscheiden deelgebieden zijn verschillen in zowel de potentiële deelname aan verbreding en verdieping van de melkveehouderij als in de voorkeur voor de verschillende maatregelen.
In 't Gein en Gooiland zijn er op bedrijfsniveau zodanige knelpunten dat verbreding en verdieping zonder extra stimulans nauwelijks van de grond komt.
Het Westelijk Weidegebied in Utrecht heeft vooral mogelijkheden voor recreatie en streekproducten, die bij extra stimulansen nog verder worden ontwikkeld.
In het Westelijk Rijnland en Boskoop en Rijnveld springen biologische landbouw en landbouw-zorgcombinatie er uit. Ook zijn er mogelijkheden voor zwaar natuurbeheer. Extra stimulansen bevorderen vooral de streekproducten.
In de Krimpenerwaard en Oostelijk Rijnland hebben in eerste instantie recreatie en biologische landbouw een kans. Bij extra stimulans komen ook streekproducten en zwaar natuurbeheer van de grond.
In de Alblasserwaard en Vijfheerenlanden lopen reeds een aantal initiatieven op gebied van verbreding en verdieping, in het bijzonder natuurbeheer. Deze initiatieven, die specifiek voor dit gebied gelden, zijn in deze studie niet meegenomen. De totale potentie zonder deze initiatieven lijkt in dit gebied kleiner dan in de andere deelgebieden. Bij extra stimulering komen recreatie en landbouw-zorgcombinatie in beeld.
- Bij de gehanteerde uitgangspunten is de noodzaak om te komen tot verbreding of verdieping van activiteiten uit oogpunt van financiële versterking op kortere termijn gering. Wel kunnen er - zowel vanuit de over-

heid, vanuit de maatschappij als vanuit de landbouw - andere drijfveren zijn om deze activiteiten te stimuleren. Bij een voor de melkveehouderij minder gunstig landbouwbeleid zijn meer bedrijven genoodzaakt aanvullend inkomen te zoeken. Verbredings- en verdiepingsmaatregelen kunnen daaraan een bijdrage leveren.

- Knelpunten, die de ontwikkeling van verbreding en verdieping van melkveebedrijven remmen liggen zowel op regionaal en nationaal niveau als op bedrijfsniveau. Op regionaal en nationaal niveau zijn te noemen de uitstraling, de ontsluiting en de onbekendheid van het Groene Hart in recreatief opzicht, de beperking van natuurontwikkeling tot de EHS-gebieden, de huidige barrières om de landbouw-zorgcombinatie gestalte te geven en de nog onvoldoende ontwikkelde vraag naar specialiteiten zoals producten uit de biologische landbouw en streekproducten. Op bedrijfsniveau kunnen de beschikbare hoeveelheid arbeid, de individuele bedrijfsstructuur, de maatschappelijke betrokkenheid en de ambitie van de ondernemer belemmerend zijn.
- De financiële voordelen van verbredings- en verdiepingsmaatregelen zijn over het algemeen niet groot. Voor de meeste bedrijven blijft het inkomenseffect beperkt tot enkele duizenden gulden, maar kan bij combinatie van maatregelen in uitzonderlijke gevallen oplopen tot f 20.000,- zonder extra stimulans en f 40.000,- met extra stimulans. Het totale potentieel inkomenseffect van verbreding en verdieping op melkveebedrijven is geraamd op f 5 mln. oplopend tot f 17 mln. met extra stimulans, waarbij inkomenseffecten buiten de primaire landbouw buiten beschouwing zijn gebleven. Daarnaast zal in 2005 voor agrarisch natuurbeheer onder andere voorwaarden nog eens f 6 mln. beschikbaar komen, die deels een extra inkomenseffect kunnen betekenen. Op andere bedrijfstypen worden de mogelijkheden van verbredings- en verdiepingsmaatregelen kleiner ingeschat dan voor melkveebedrijven.
- De met verbreding en verdieping samenhangende investeringen zijn op bedrijfsniveau beperkt, maar wel moet rekening gehouden worden met aanzienlijke investeringen op regionaal niveau voor verbetering van onder andere de ontsluiting, de recreatieve aantrekkelijkheid en het opzetten van biologische zuivelverwerking.
- Stimulansen, gericht op vermindering van knelpunten hebben grote invloed op de mate waarin verbredings- en verdiepingsmaatregelen kunnen worden genomen. Tussen de deelgebieden bestaan hierin verschillen.

Aanbevelingen

- Indien verbreding en verdieping op melkveebedrijven van belang worden geacht, zal primair aan knelpunten gewerkt moeten worden die op regionaal en nationaal niveau liggen, teneinde een stevig fundament te leggen, waarop de landbouwbedrijven verder kunnen bouwen. Indien dat fundament ontbreekt is het op grotere schaal succesvol van de grond komen van verbreding en verdieping onmogelijk. Ontwikkeling van voldoende vraag naar producten van verbreding en verdieping is daarbij

noodzakelijk. Stimulansen kunnen bestaan uit promotie van het Groene Hart, verbetering van de recreatieve aantrekkelijkheid en ontsluiting van het Groene Hart en het bevorderen van de vraag naar streek- en biologische producten en het samen met de zorginstellingen zoeken naar mogelijkheden voor landbouw-zorgcombinatie. Bij de keuze van stimuleringsmaatregelen kan gebruikgemaakt worden van interactie-effecten, zoals die op kunnen treden bij bijvoorbeeld recreatie en streekeigen producten of bij biologische landbouw, natuurbeheer en landbouw-zorgcombinatie.

- Knelpunten op bedrijfsniveau hoeven pas in tweede instantie aandacht te krijgen.
- Het verdient aanbeveling enerzijds het aanbodmodel te valideren door middel van bijvoorbeeld enquêtes of workshops en anderzijds de potentiële vraag te kwantificeren, in het bijzonder de vraag naar agro-toerisme, de vraag naar producten met een hogere toegevoegde waarde en de vraag naar zorgverlening op landbouwbedrijven.

LITERATUUR

- Antuma, S.J.F. en A.T.J. van Scheppingen (1995)
Veenweidekaas; Lelystad, Proefstation voor de Rundveehouderij, Schapenhouderij en Paardenhouderij (PR); Publikatie nr. 102
- Borgesius, J.J. en C.M. Beentjes (1997)
Persoonlijke mededelingen over mogelijkheden recreatie in het Groene Hart; Diemen, Directie Noordwest van Ministerie Landbouw, Natuurbeheer en Visserij
- Broekhuizen, R. van, L. Klep, H. Oostindie en J.D. van der Ploeg (red.) (1997)
Atlas van het vernieuwend platteland; Doetinchem
- Bureau Stroband en Bureau Adrigem (1997)
Stad en land verbonden, nieuwe routes, schakels en knooppunten in het groene netwerk van Zuid-Holland; Den Haag
- Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (1996)
Enquête beroepsbevolking
- Dekker, ir. K.M.
De agrarische structuur in veenweidegebieden; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Mededeling 438
- Dienst Landinrichting en Beheer Landbouwgronden (1997)
Grondslagen voor de berekening van beheersvergoedingen in de regeling beheersovereenkomsten en natuurontwikkeling (RBON); Utrecht; LBL-publicatie nummer 80
- Driest, Piet (1997)
Zorgboerderijen; Utrecht; Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn (NIZW)
- Driest, P. (1997)
Persoonlijke mededelingen over zorgverlening op landbouwbedrijven; Utrecht, Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn (NIZW)
- Gezamenlijke Rabobanken in de Alblasserwaard en Vijfheerenlanden (1997)
Kiezen voor de toekomst; Rabobank

- Haan, M.H.A. de, Th. V. Vellinga en F. Mandersloot (1995)
Beheersovereenkomsten op grasland van melkveebedrijven, economie en gevolgen voor de P-huishouding; Lelystad, Proefstation voor de Rundveehouderij, Schapenhouderij en Paardenhouderij (PR); Rapport nr. 159
- Ham, A. van der, C.H.G. Daatselaar, T. de Haan en S.R.M. Janssens (1998)
Landbouwers met natuur; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) en Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek (IBN-DLO); Publicatie 3.167
- Ham, A. van der, J.A.A.M. Verstegen en H.C. Greven (1998)
Meer natuur op landbouwbedrijven?; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Publicatie 3.168
- Heinen, J. (1997)
Persoonlijke mededeling over beheerslandbouw; Utrecht, DLG
- Luijt, J. (red.) (1997)
Regionale grondbalansen tot 2015; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Onderzoekverslag 157
- Marktplan Adviesgroep (1997)
Boeren, burgers en... buitenlui, toeristisch-recreatieve produkt-markt strategie voor het Groene Hart (bijlagenboek); Amsterdam, Marktplan Adviesgroep BV
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (1995)
Integrale notitie mest- en ammoniakbeleid; Den Haag
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (1997)
Boekhoudpakketten MINAS: beperkt vrijgesteld/forfaitair/verfijnd/tabelenbrochure; Den Haag
- N.N.
Gegevensbestand EHS; Wageningen, Staring Centrum (SC-DLO)
- N.N.
Gegevensbestand Grondwatertrappen; Wageningen, Staring Centrum (SC-DLO)
- N.N. (1997)
Land- en Tuinbouwcijfers 1997; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) en Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)
- Ovinge, Jan (projectleider) (1996)
Kwantitatieve Informatie Veehouderij 1996-1997; Lelystad, Proefstation voor de Rundveehouderij, Schapenhouderij en Paardenhouderij (PR)

Peters, Ir. K.B.M.

Kansen voor agritoerisme, literatuurstudie naar de mogelijke betekenis van agritoerisme; Den Haag, Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum

Pieterse, W.

Persoonlijke mededelingen over Agenda-2000 en toekomstig Gemeenschappelijk Landbouwbeleid; Den Haag, Directie Landbouw van Ministerie Landbouw, Natuurbeheer en Visserij

Ploeg, Jan Douwe van der, Rudolf van Broekhuizen, Henk Oostindie, Dirk Roep, Kees Verhaar, Henk Pilat, Gert van Dijk en George Beers

Plattelandsvernieuwing: een analyse van de sociaal-economische impact; Wageningen, Landbouw Universiteit Wageningen vakgroep Sociologie

Projectgroep Verkenning Agrotourisme (1997)

Verkenning Agrotourisme, Agrotourisme, een boeiend perspectief voor wie het past; Den Haag, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij

Schaik, John van en Maud van der Woude (eindred.) (1997)

Ontmoeting landbouw & zorg; Vorden; Omslag, stichting ter bevordering van de ontmoeting tussen landbouw, ambacht en gezondheidszorg

Soldaat, B. (GLTO) en Van Leeuwen (1997)

Persoonlijke mededelingen over streekproducten

Speciaal Committee van Landbouw (14 oktober 1997)

Verslag van de 1063-ste vergadering; Brussel

Vellinga, Th. V. en S.G.M. Verburg (1995)

Beheersovereenkomsten op grasland van melkveebedrijven, inpasbaarheid; Lelystad, Proefstation voor de Rundveehouderij, Schapenhouderij en Paardenhouderij (PR); Rapport nr. 158

Vermuë, J. (1997)

Beschrijving benodigde kwaliteiten agrarische zorgondernemers(sters)

Voskuijlen, M.J. en C.M. van Elk (1989)

Kamperen als neventak; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut; Publikatie 2.187

Wien, J.J.F., H. Prins en C.H.G. Daatselaar (1998)

Beleidsvisie melkveehouderij (werktitel); Den Haag, Landbouw-Economische Instituut; In voorbereiding

Wijnen, C. (1997)

Verweving in de Randstad; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Publicatie 587

Zimmerman, K.L. en C. Wijnen (1996)

Ontwikkeling van de Nederlandse biologische agribusiness; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Interne Nota 458

Enkele vakblad-artikelen:

Een nieuwe lente op het platteland;

Boerderij 82 - no. 26 (25 maart 1997); pag. 47-79

Platteland vernieuwing levert boeren straks jaarlijks miljard gulden extra op;

Oogst, 30 mei 1997; pag. 6

Zelf kaasmaken zwaar verlieslijdend

Boerderij 82 - no. 48 (26 augustus 1997)

"Er moet een groentetuin komen en wat kleinvee", Plannen voor dagopvang van ouderen op de boerderij

Oogst, 3 oktober 1997; pag. 26-27

Kijk op ondernemerschap

Oogstplus, 10 oktober 1997, pag. 4-19

Gehandicapten vinden draai op boerderij

Boerderij 83 - no. 12 (16 december 1997); pag. 44-45

Dubbeltje meer voor biomelk is onontbeerlijk, vergelijking leert: extraatje maakt saldo niet hoger dan dat van een gangbaar bedrijf;

Boerderij/Veehouderij 83-no.1 (13 januari 1998) pag. 8-9

BIJLAGEN

Bijlage 1 Verblifsrecreatie

Omschrijving

Doel is het verbeteren van het inkomen door het aanbieden van verblifsrecreatie, zoals bijvoorbeeld kampeergelegenheid, bed-en-breakfast of aanmeergelegenheid voor pleziervaartuigen. Op dit moment is het aanbod, op enkele concentraties na, in het gebied klein. Door middel van promotie en ontsluiting van het gebied, die deels al gepland zijn, zouden de mogelijkheden vergroot kunnen worden.

Ingespeeld kan worden op de tweede vakantie, specifieke doelgroepen met aanbod (zoals wellicht vaste staanplaatsen voor ouderen, of survival-/kanoweekenden voor jongerengroepen). Perspectieven lijken niet gunstig voor bedrijven die niets "extra's" te bieden hebben. Uit gesprekken met recreatiedeskundigen blijkt dat een voorwaarde voor een succesvolle recreatiemarkt ligt op lokaal niveau. Alleen als potentiële ondernemers op lokaal niveau de koppen bij elkaar steken ontstaat voldoende kritische massa. In overleg met recreatiedeskundigen bij de regiodirecties LNV zijn per gemeente de potentiële mogelijkheden voor plattelandsverblifsrecreatie ingeschat, waarbij rekening is gehouden met landschappelijke waarde, nabijheid van stedschoon, aard van de bevolking en dergelijke. In het Groene Hart is een aantal deelgebieden weliswaar minder geschikt voor recreatie op grotere schaal, maar grote gebieden lenen zich er in principe goed voor. De minder kansrijke gebieden zijn: Haarlemmermeer (landschapsschoon, vliegtuigen), Zuidplaspolder, gebied rond Nieuwkoop (moderne landbouw), Boskoop (landschapsschoon). Hoewel de Waarden landschappelijk gezien aantrekkelijk genoemd worden, sluit de mentaliteit van de bevolking niet goed aan bij recreatie. Dit beperkt de mogelijkheden. De rest van het Groene Hart heeft veel potentieel, maar het ontbreekt tot nu toe aan coördinatie, waardoor de noodzakelijke kritische massa ontbreekt.

Voor de potentiële aanbieder van mogelijkheden tot verblifsrecreatie spelen naast financiële aspecten vooral sociale aspecten mee, die de één aan zullen spreken, maar voor een ander reden kunnen zijn er nooit aan te beginnen.

In het model is om wille van eenvoud gerekend met het aanbieden van kampeergelegenheid, maar de scoop is nadrukkelijk breder.

Beslissingsfactoren op bedrijfsniveau:

- externe gerichtheid;
- arbeidsoverschot (uren handenarbeid per VAK);
- aantal meewerkende gezinsleden (alleenstaande boer heeft geen tijd);
- aantrekkelijkheid van de locatie;
- rendement (verhoging saldo in % huidige bedrijfssaldo);
- saldo onder maatstaf (in gld. per hectare);
- leeftijd van de ondernemer (middelbare leeftijd het gunstigst).

Defaultwaarde

Aantal eenheden: 15

Simulatie

Opbrengst per eenheid: afhankelijk van de aantrekkelijkheid van de locatie:
f 750 - 1.250,- .

Investering per eenheid *f* 12.500,-; bij uitbreiding *f* 500,- per plaats.
Variabele kosten per eenheid: *f* 300,-.

Stimulatie

- Verhogen locatiescore per gemeente.
- Mogelijkheden kinderopvang (aantal meewerkende gezinsleden kan lager).
- Rendement hoger door verbetering aantrekkelijkheid van de locatie.

Bijlage 2 Streekproducten

Omschrijving

Doel is het verhogen van de toegevoegde waarde van een bestaand veehouderijproduct. Voor de eenvoud is uitgegaan van Veenweidekaas, maar de maatregel is nadrukkelijk breder bedoeld (bijvoorbeeld ijs, dagmelk en toetjes, souvenirproducten).

De geproduceerde melk wordt geheel of gedeeltelijk verkaasd. Dit vergt een aanzienlijke investering en gebouwen, installaties en vakkennis. In het gebied is een rijke traditie aanwezig. Het vervaardigen van Veenweidekaas is vooral aan te bevelen voor bedrijven, die al zelf kaasmaken of voor bedrijven met een groot arbeidsoverschot. Voorwaarden zijn een hoge kwaliteit van de melk, schone werkmethoden en de bereidheid meer "vaste uren" aan het bedrijf gebonden te zijn. Zelfkazen vraagt meerdere halve dagen per week.

De aanwezigheid van vleesvarkens is gunstig vanwege de mogelijkheid van voeding van de wei.

Het op de markt brengen van streekproducten blijkt in de praktijk moeilijk realiseerbaar. Het huidige Veenweidekaasconcept is tot nu toe zeer kleinschalig gebleven (10 bedrijven) en loopt moeizaam, vooral vanwege afzetproblematiek.

Beslissingsfactoren:

- percentage verkaasde melk;
- arbeidsoverschot (uren handenarbeid per VAK) (indien nog geen zelfkazer);
- kwaliteit van de melk (geen strafpunten);
- milieugerichtheid;
- bedrijfstijl;
- aantal meewerkende gezinsleden (alleenstaande boer heeft geen tijd);
- rendement (verhoging saldo in % huidige bedrijfssaldo).

Defaultwaarde

De huidige kaasproductie of 70% van de melkplas. Van de geproduceerde kaas is slechts een deel geschikt voor Veenweidekaas; de rest gaat in het "normale" afzetcircuït.

Simulatie

Opbrengst "gewone kaas" f 8,40/kg

Opbrengst Veenweidekaas f 9,25/kg

Opbrengst per kg melk (%vet + %eiwit) * 0,012 * kaasprijs + 0,02 v.d. wei (vleesvarkens aanw.)

Investering f 35.000,- + f 1.300,- per melkkoe (indien nog geen zelfkazer)

Variabele kosten f 0,08 per kg melk

Stimulatie

- Hogere opbrengstprijzen (5%).
- Mogelijkheden kinderopvang (aantal meewerkende gezinsleden kan lager).

Bijlage 3 Dagrecreatie

Omschrijving

Het potentiële bedrijf ligt aan een route, die veelvuldig door recreanten wordt gereden. Primair doel is het aan de man brengen van boerderij/streekproducten, zoals gekoelde melk, kaas, ijs. Er is een terrasje met eenvoudig meubilair, eventueel een picknickplaats en enkele speeltoestellen. Daarnaast valt te denken aan verkoop van broodjes, frisdranken en koffie met (zelfgemaakte) koek of gebak; eventueel kan dit uitgebreid worden met huisverkoop van andere boerderijproducten (eieren, diepvriesvlees, zelfgeteelde groenten, fruit, enzovoort).

Ook deze activiteit is breder bedoeld dan deze vrij enge omschrijving; onder de maatregel vallen ook organiseren van poldersporten, bedrijfsrondleidingen, en dergelijke.

De opmerkingen, die bij verblijfsrecreatie zijn gemaakt ten aanzien van kritische massa, gelden ook voor dagrecreatie.

Beslissingsfactoren:

- externe gerichtheid;
- arbeidsoverschot (uren handenarbeid per VAK);
- aantal meewerkende gezinsleden (alleenstaande boer heeft geen tijd);
- recreatieve aantrekkelijkheid van de locatie;
- rendement (verhoging saldo in % huidige bedrijfssaldo);
- leeftijd van de ondernemer;
- aanwezigheid minicamping;
- aanwezigheid boerenkaas.

Defaultwaarde

Omzet in guldens per jaar afhankelijk van de recreatieve aantrekkelijkheid van de locatie: f 4.000 - 20.000

Simulatie

Investerings in meubilair, speeltoestellen, kleine boerderijdieren, koeling en dergelijke 50% van de jaaromzet.

Inkoop en andere variabele kosten 50% van de omzet.

Stimulatie

- Verhogen locatiescore per gemeente.
- Mogelijkheden kinderopvang (aantal meewerkende gezinsleden kan lager).
- Rendement hoger door verbetering van de aantrekkelijkheid van de locatie.
- Promotie streekproducten.

Bijlage 4 Biologische melkveehouderij

Omschrijving

Doel is het verbeteren van het inkomen door overschakeling naar een biologische bedrijfsvoering. Daarnaast spelen nevendoelestellingen een rol, zoals milieu en imago van het product.

Bij biologische bedrijfsvoering mag geen gebruikgemaakt worden van kunstmest en chemische middelen en gelden beperkingen aan de aanvoer van krachtvoer, dat bovendien aan speciale eisen moet voldoen.

Voor de producten kan over het algemeen een hogere prijs worden verkregen dan voor producten uit de gangbare landbouw.

Beslissingsfactoren:

- externe gerichtheid;
- milieugerichtheid;
- melkquotum per VAK;
- melkquotum per hectare;
- melkgift per koe;
- GVE per hectare;
- kg krachtvoer per 100 kg melk;
- kunstmestgift op grasland;
- aantal dagen omweiden;
- percentage mais;
- melkprijs.

Defaultwaarde

Ja/nee beslissing voor het gehele bedrijf.

Simulatie

Bij de simulatie wordt rekening gehouden met zowel een ander prijsniveau als met andere bedrijfsvoering: Lagere graslandproductie ten gevolge van N-gift, lagere melkgift ten gevolge van kwaliteit grasproducten en beperking krachtvoer en dientengevolge met een aangepaste veebezetting. Deze rekenregels zijn ook in andere studies gebruikt.

Stimulatie

- Hogere opbrengstprijs (5%).

Bijlage 5 Licht natuurbeheer

Omschrijving

De veehouder neemt deel aan bevordering van natuurwaarden binnen de bestaande bedrijfsvoering. Het gaat om een lichte vorm van natuurbeheer in de marge van het bedrijf. Te denken valt aan het onderhouden van bestaande kleine landschapselementen op de bedrijven, zoals knotwilgvingels, geriefbosjes of eendenkooien, aan het plaatsen van nestbeschermers en aan perceelsrandenbeheer. Behalve extra arbeid zijn aan deze vorm van natuurbeheer nauwelijks kosten verbonden. Voor de ingezette arbeid wordt een vergoeding geboden, eventueel in de vorm van resultaatbeloning.

Beslissingsfactoren:

- externe gerichtheid;
- milieugerichtheid;
- melkquotum per VAK;
- melkkoeien per hectare;
- percentage niet-cultuurgrond;
- rendement (verhoging saldo in % huidige bedrijfssaldo).

Defaultwaarde

Veertig procent van de oppervlakte grasland.

Simulatie

Opbrengst: f 50,- per hectare.

Investing: nihil.

Variabele kosten: nihil.

Stimulatie

- Geen.

Bijlage 6 Zwaar natuurbeheer

Omschrijving

De veehouder sluit voor een deel van zijn grond een beheersovereenkomst af, waarbij beperkingen in de bedrijfsvoering gelden teneinde de weidevogelstand en/of de botanische waarden te bevorderen. Vooral in het broedseizoen is rust een vereiste. Er geldt een uitgestelde maaidatum.

De veehouder moet genoegen nemen met lagere opbrengsten en een lagere kwaliteit van het gewonnen ruwvoer. In sommige situaties is dit voer goed in te passen in de bestaande bedrijfsvoering, in andere gevallen is inpassing zeer moeilijk. Indien ten opzichte van de bestaande bedrijfssituatie weinig aanpassingen nodig zijn is de stap naar natuurproductie kleiner.

Beslissingsfactoren:

- milieugerichtheid;
- externe gerichtheid;
- bruikbaarheid van slecht ruwvoer;
- inpasbaarheid qua verkaveling;
- risico teruggang melk;
- melkquotum per VAK;
- melkquotum per hectare;
- melkkoeien per hectare;
- N-gift per hectare (uit kunstmest en organische mest);
- ontwateringstoestand;
- EHS-gebied;
- rendement (verhoging saldo in % huidige bedrijfssaldo).

Defaultwaarde

In aansluiting op rapport PR afhankelijk van de voedertechische en beweidingstechnische inpasbaarheid 0 tot circa 25% van de oppervlakte grasland.

Simulatie

Opbrengst: f 880,- per hectare.

Investing: nihil.

Variabele kosten: inkomensderving 2.370 kVEM per hectare à f 0,20.

Kwaliteitsderving 0-10% van de kVEM-opbrengst moet gecompenseerd met krachtvoer à 0,40 ct.

Besparing op kunstmestkosten (100 kg N/ha beheer).

Stimulatie

- Uitbreiding van mogelijkheden tot alle natte gebieden in Groene Hart (Gt-I en Gt-II).

Bijlage 7 Landbouw-zorgcombinatie

Omschrijving

De melkveehouder geeft de mogelijkheid tot dagverblijf voor zorgbehoevenden. Te denken valt aan niet alleen aan verstandelijk gehandicaptenzorg, maar ook aan verlaafdenzorg, ouderenzorg, gedetineerden, "ondereind" sociale werkplaatsen, leerlingen uit het ZMLK-onderwijs en werkervaringsplaatsen.

De maatschappelijke betrokkenheid en affiniteit met de zorgsector van de ondernemer en/of het gezin zijn van doorslaggevend belang. Verder spelen de mogelijkheden binnen het bedrijf en de afstand tot de zorginstelling een rol.

Deze vorm van zorg staat nog in de kinderschoenen. De eerste ervaringen zijn positief, maar volledige vergoeding voor de inzet van arbeid is tot nu toe moeilijk realiseerbaar. Berekeningen duiden op kosten van f 70,- tot f 100,- per zorgdag, maar in de praktijk worden deze bedragen nog (bij lange na) niet bereikt. Daarbij is geen rekening gehouden met eventuele besparing op arbeid op het agrarische bedrijf.

Overigens is volledige vergoeding voor wat betreft de zorgsector niet onbespreekbaar (bron: NIZW).

Beslissingsfactoren:

- affiniteit met de zorgsector van partner naar schatting heeft 20% van de vrouwelijke bevolking beroepsmatig te maken (gehad) met gezondheidszorg (afgeleid van CBS-statistieken). Affiniteit met de sector is doorslaggevend;
- meewerkende partner in het bedrijf;
- externe gerichtheid;
- arbeidsuren/VAK;
- aantal meewerkende gezinsleden;
- arbeidsinzet per hectare;
- biologisch bedrijf;
- combinatie met minicamping niet mogelijk;
- rendement (verhoging saldo in % huidige bedrijfssaldo).

Defaultwaarde

Variërend van 100 (20 dagen per jaar 5 hulpvragers) tot 500 zorgdagen per jaar (100 dagen per jaar 5 hulpvragers).

Simulatie

Opbrengst: f 25,- per zorgdag.
Investing: f 1.500,- tot f 2.500,-.
Variabele kosten: f 5,- per zorgdag.

Stimulatie

- Mogelijkheden kinderopvang (aantal meewerkende gezinsleden kan lager).
- Subsidie van 50% op benodigde investeringen.
- Cursusfaciliteiten.
- Organisatorische en juridische begeleiding.

Bijlage 8 Uitgangspunten

<i>Prijzontwikkelingen</i>	<i>Reëel</i>	<i>Nominaal</i>
Inflatie (% per jaar, bron CPB)	2,0	
Reële rente lang (% per jaar, bron CPB)	1,5	
Reële rente kort (% per jaar, bron CPB)	3,5	
Loonvoet/brutoloonkosten (% per jaar, reëel)	1,7	3,7
Prijsindex machines en werktuigen(% per jaar)	-0,4	1,6
Bouwkostenindex (% per jaar)	-0,4	1,6
Index energieprijzen (invoerprijs, % per jaar)	-0,5	1,5
(consumptieprijs, % per jaar)	0,3	2,3
Prijsindex elektriciteit (% per jaar)	0,3	2,3
Index melkprijs (% per jaar)	-3,0	-1,0 (-10%)
Index omzet en aanwas (% per jaar)	-2,3	-0,3
Index aankoop ruwvoer (% per jaar)	-2,0	0,0
Index aankoop krachtvoer (% per jaar)	-3,6	-1,6
Index kunstmest (% per jaar)	-0,5	1,5
Index variabele kosten (% per jaar)	-0,1	1,9
Index vaste kosten (% per jaar)	-0,4	1,6

Koepremies als compensatie voor melkprijsdaling

Tot 2000	geen
Na 2000	f 473,- per koe 85% * 7.500 * 7,4 cent

MINAS

Verliesnormen

stikstof	grasland: 200 kg/ha bouwland: 125 kg/ha
fosfaat	onvermijdelijk verlies: 20 kg/GVE 25 kg/ha

Heffingen

stikstof	1,50/kg
fosfaat eerste 5 kg/ha	5,00/kg
daarboven	20,00/kg

Emissiearme huisvesting

Verplicht voor bedrijven met meer dan 2 GVE/ha na 2000 met een overgangperiode van 15 jaar.

Meerprijzen biologische melkveehouderij ten opzichte van gangbare landbouw

Melk	1,125
Ruwvoer	1,19
Krachtvoer	1,46

Overige uitgangspunten

grondprijzen	marktevenwicht
nationaal melkquotum	11 miljoen ton
melkquotumprijs	marktevenwicht

Bijlage 9 Waardering van de financiële positie

De financiële positie van bedrijven is uitgedrukt in een rapportcijfer op basis van de volgende criteria

Moderniteit	Solvabiliteit		
	>65	50-65	<50
> 35	10	9	8
20 - 35	7	6	5
< 20	4	3	2
Bijstandslening nodig	0	0	0

Bijlage 10 Combinatie van maatregelen

Aantal bedrijven met (combinaties van) verbredings-en verdiepingsmaatregelen zonder extra stimulans

	Aantal bedrijven	Verblijfs-recr.	Bio. melk-veeh.	Streek producten	Dag-recre-actie	Licht natuur-beheer	Zwaar natuur-beheer	Landb.-zorgcombinatie
Verblijfsrecreatie	240	-	110	0	140	140	30	0
Bio. melkveehouderij	350	110	-	0	120	350	50	30
Streekproducten	110	0	0	-	0	40	0	70
Dagrecreatie	190	140	120	0	-	180	30	0
Licht natuurbeheer	1.350	140	350	40	180	-	60	40
Zwaar natuurbeheer	60	30	50	0	30	60	-	0
Landbouw-zorg-combinatie	180	0	30	70	0	40	0	-

Aantal bedrijven met (combinaties van) verbredings- en verdiepingsmaatregelen met extra stimulans

	Aantal bedrijven	Verblijfs-recr.	Bio. melk-veeh.	Streek producten	Dag-recre-actie	Licht natuur-beheer	Zwaar natuur-beheer	Landb.-zorgcombinatie
Verblijfsrecreatie	450	-	160	40	350	330	90	0
Bio. melkveehouderij	380	160	-	0	190	380	120	20
Streekproducten	430	40	0	-	190	230	0	140
Dagrecreatie	610	350	190	190	-	470	110	40
Licht natuurbeheer	1.350	330	380	230	470	-	130	50
Zwaar natuurbeheer	130	90	120	0	110	130	-	0
Landbouw-zorg-combinatie	360	0	20	140	40	50	0	-